

Tarih
ve
Toplum Yeni Yaklaşımlar

YAZ
2013

ar

op

16

Türkiye’de tarihyazımı ve burjuva devrimleri: Bazı gereksiz kıstaslar

ÖNDER UÇAR*

“Ben burjuvaziden anlamam ki, onlar büyük adamların işi.”

ABDULKADIR KONUKOĞLU, Sanko Holding Yönetim Kurulu
Başkanı, Gaziantep’li işadamı¹

“Perseus, avladığı devler kendisini görmesin diye sihirli bir başlık gi-
yerdi. Biz ise, devlerin varlığını görmemek için, sihirli başlığı gözleri-
mize ve kulaklarımıza kadar indiriyoruz.”

KARL MARX²

Marx yukarıdaki sözünü on dokuzuncu yüzyılda Alman sermayesinin top-
lum üzerindeki yıkıcı etkilerini görmezden gelenler için söylemişti. Türki-
ye’deki okuyucusu ise Kapital’i bir kenara koyup gazetesini açtığı anda 2012
Türkiye’sinin burjuvazisi hakkında Konukoğlu’nun “birinci elden” ifadesi-
ni görüyor.

Türkiye’de Perseus’un başlığını kim giymektedir? Şüphesiz bu sorunun
cevabı “Konukoğlu’nun temsil ettiği zümre” olabilir. Fakat bu eksik bir ce-
vap olacaktır. O zaman metaforun esaretinden ve dayatmasından kurtulalım,
onu esnetelim, başlık sahiplerini çoğaltalım: kendi varlığını inkâr eden bur-
juvaziden başka, Marx’ın işaret ettiği başlık sahipleri de Türkiye’de mevcut.
Aşağıdaki yazı da, bu Marx’ın işaret ettiği başlık sahipleri ile ilgili.

(*) Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü, Doktora.

1 “Pamuk’un Açıklamaları Sert Ama Doğru” <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1097550&CategoryID=82>

2 Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili, Birinci Cilt: Sermayenin Üretim Süreci*, (Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, Ankara, 1975, s. 15.

Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de başlıklarını indirenler sadece devleri görmemekle kalmadılar: yıllarca o devleri nasıl görmediklerini, neden görmediklerini de izah ettiler. Zamanla diğer ülkelerdeki tarihçilerin de katkılarıyla Almanya'da durum değişse de Türkiye'de durum aynı kaldı. Okuyacağınız yazı da aynı katkılardan faydalanarak Türkiye'de de durumun değişmesi temennisiyle yazılmıştır. Bu adım inkârdaki ilk adım olan devlerin bizzat doğumlarının inkârıyla, bir başka deyişle, Türkiye'deki devrim tarihi yazımıyla ilgili. Türkiye'de bir devrim gerçekleşmiş midir? Bu ne zaman olmuştur? Bu devrim bir burjuva devrimi midir? İleride söylenecekler için şimdilik tek bir ipucu vererek devrim kelimesini "Jön Türk Devrimi" ile değiştirelim ve devam edelim.

Yukarıdaki sorulara verilen cevaplar çeşitli olsa da Jön Türk Devrimi hakkındaki argümanlar üç grupta toplanabilir. Bunlardan ilki, modernleşme okulundan ve dünya sistemi analizlerine dayanan, Kansu'nun³ işaret ettiği devamlılık argümanıdır. Karpaz, Timur, Hanioglu, Lewis, Mardin, Keyder gibi farklı görüş sahiplerine göre Jön Türk döneminde veyahut sonrasında bir devrimci dönüşüm yaşanmamıştır.⁴ İkincisi grupta ise yarım kalmış devrim fikri vardır: Savran ve Ahmad'a göre Türkiye bir dönüşüm geçirmiştir ama dönüşümün sonunda ortaya çıkan eksik bir devrimdir.⁵ Bunların hepsinden kendini ayıran Kansu'nun temsilcisi olduğu üçüncü argümana göreyse Türkiye 1908 yılında bir devrim yaşamıştır.⁶

Bu çalışma ise ulaştığı sonuç açısından değil, fakat metodolojik açıdan bu üç görüşün ortak bir yönüne işaret etmektedir ve hepsinden ayrılmaktadır. Buna göre Jön Türk Devrimi tarih yazımındaki farklı görüş sahipleri, aslında devrimin varlığını tespit etmede kullandıkları kriterler açısından hiç de farklılaşmazlar. Bu ortak kriterlerin kaynağı Fransız Devrimi'nin eski "resmi tarih yazımı" olan ortodoks Marksist tarih yazımıdır. Halbuki bu tarih yazımı, dünyada oldukça eskimiştir. Sonradan Revizyonist tarih yazımının temsilcileri olarak anılacak Cobban, Furet, Richet ve Lucas gibi tarihçiler ortaya çıkardıkları olgular ve geliştirdikleri argümanlarla Marksistleri "burjuva devrimi" kavramını yeniden yorumlamaya zorlamışlardır. Örneğin günümüzde

3 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, (Çev.: Ayda Erbal), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 10-16.

4 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton; Oxford, 2008, s. 148; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 649-650; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992; Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey*, Verso, Guildford, 1987.

5 Sungur Savran, "Osmanlıdan Cumhuriyete: Türkiye'de Burjuva Devrimi Sorunu", *11. Tez*, Sayı 1, 1985, s. 172-212; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

6 Aykut Kansu, a.g.e.; Aykut Kansu, *Politics in Post-revolutionary Turkey, 1908-1913*, Brill, Boston, 1999.

Fransız Devrimi’nden önce gerek üretici güçlerde gerekse üretim ilişkilerinde büyük bir değişimin gözlenmediği,⁷ devrimin birçok idealinin dönemin insanları tarafından günümüzde düşünüldüğü gibi yorumlanmadığı,⁸ burjuva sınıf bilincinin varlığının ise oldukça tartışmalı olduğu⁹ kabul görmüştür. Bu kabullerden sonra yeniden yorumlanan burjuva devrimi kavramı ise daha önce içerdiği birçok mefhumdan arınmıştır. Vaktiyle bir dönüşümün burjuva devrimi olarak tanımlanması için varlığı veya yokluğu şart koşulan çok sayıda durumlar bugün konuyla ilgilenen tarihçiler için önem arzetmemektedir. Fakat bu mefhumlar bugün hâlâ Türkiye’de önemsenmektedir ve bunların varlığı veya yokluğu üzerinden tartışmalar yürütülmektedir. Oldukça eskimiş modeller, idealize edilip dondurulmakta ve bir test aracı olarak kullanılmaktadır.

Elbette her ülkede tarih yazımı farklı seyirler gösterir ve belli konularda günceli yakalamada güçlük çekebilir. Örneğin yukarıdaki idealizm eleştirisi, aslında Eley ve Blackburn’a aittir.¹⁰ Yukarda kısaca değinildiği üzere, Alman tarih yazımı da vaktiyle önce olumlu sonra da olumsuz bir perspektiften Almanya tarihinin kendine has bir rota izlediğini iddia etmişti. Bu kendine has yolun (sonderweg) batı tarihine göre birçok eksiğinin olduğunu iddia eden Alman tarihçileri, zamanla farklı açılardan eleştirildiler. Bugün Almanya’nın modernleşmesinin Batı Avrupa modernleşmesinden farklı olduğu bu eleştiriler sayesinde epey kuşkulu hâle gelmişlerdi.

“Almanya’ya kıyasla Türkiye’de mesafenin hâlâ bu kadar açık olması ilginçtir” demek de sorunun ne olduğunu söylemede yetersiz kalıyor. Çünkü tarih yazımındaki farklı eğilimler hiç beklenmeyen anlarda bir arada olabilmektedirler. Örneğin dünyada tarih yazımına da büyük etkileri olan “kültürel dönüşüm”ün Türkiye’deki iki sembol ismi hiç beklenmeyecek bir zamanda iki tarihsel sosyoloji çalışmasıyla karşımıza çıkabiliyor ve –B. Moore¹¹ gibi– önemli katkılarda bulunmakla birlikte argümanları artık oldukça sorgu-

7 Denis Richet, “The Ideological Origins of the French Revolution”, Revel J. ve Hunt, L. (der.), *Histories: French Constructions of the Past. Postwar French Thought Volume 1*, (Çev.: Goldhammer A. vd.) içinde, The New Press, New York, 1995, s. 162-163

8 François Furet, “The French Revolution Revisited”, Kates G. (der.), *The French Revolution: Recent Debates and New Controversies* içinde, Routledge, New York, 1980, s. 65; Denis Richet, a.g.e., s. 161.

9 Colin Lucas, “Nobles, Bourgeois, and the Origins of the French Revolution”, Kates G. (der.), *The French Revolution: Recent Debates and New Controversies* içinde, Routledge, New York, 1980, s. 39.

10 David Blackburn & Geoff Eley, *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, Oxford University Press, Oxford [Oxfordshire]; New York, 1984, s. 79.

11 Barrington Moore Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yararılmasında Soyulun ve Köylünün Rolü*, (Çev.: Alâeddin Şenel, Şirin Tekeli), İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

lanır hale gelmiş tarihçilere referansla Türkiye burjuvazisi ve devleti hakkında artık ezberlediğimiz fikirleri yeniden öne sürebiliyorlar.¹² Eleştiriler nedeniyle Wehler gibi en önemli savunucularının dahi revize etmek durumunda kaldığı sonderweg tezi¹³ hâlâ kelime anlamıyla alınabiliyor ve Türkiye’de de “kendine mahsus bir yolun” aranageldiği düşünülebilir.¹⁴ Veyahut bir diğer çalışmada, sonderweg eleştirilerine yapılan atıflara rağmen bu eleştirilerin reddettiği metodoloji aynen kullanılabilir.¹⁵ Veyahut dünyanın yıllardır aşına olduğu ama ülkemizde henüz popülerleşmekte olan Tilly’nin önerdiği devrim modeli sunulurken belli yönleri eksik kalabiliyor ve bundan dolayı beklenmeyen sonuçlara varılabiliyor.¹⁶

Yüzüncü yıldönümünde popülerliği oldukça arttıktan sonra yavaş yavaş tekrar azalmakta olan bir konu –Jöntürk Devrimi ve burjuva devrimleri sorunu– hakkında böyle “yanlış” zamanda, tarihsel sosyoloji gibi “yanlış” bir perspektiften bir yazı yazılmasının sebebi de işte bu karışıklık ve dünyadaki tarih yazımıyla kurulan çarpık bir bağıdır. Aslında burada, sadece dünyanın burjuva devrimlerini nitilemede kullanmaktan vazgeçtiği bazı kıstaslara değinilecektir.

Tek bir tarihe odaklanma

Her şeyden evvel test edilecek “şey”in ne olduğu konusunda bir ayırımın yapılması gerekiyor: Bu konuda hiç çekinmeden şöyle bir tespitte bulunabiliriz: Türkiye’de devrimlerin tek bir momentten ibaret olduğu düşüncesi her zaman tarih yazımına egemen olageldi. Bunun tipik bir örneği 23 Temmuz 1908 ile 29 Ekim 1923 momentlerinin karşılaştırılmasıdır. Hürriyet’in ilanı ile Cumhuriyet’in ilanı devrim olarak nitelendirilebilecek iki an olarak karşımıza çıkarılır.

Belli tarihler, doğal olarak büyük devrimler için sembolik anlamlar taşırlar, fakat –başlangıç ve bitiş anları konusunda farklı görüşler de olsa– dev-

12 Örnek olarak bkz: Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011*; Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1: Kavramlar, Kuramlar, Kurumlar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008*.

13 Richard John Evans, *Rereading German History 1800-1996: From Unification to Reunification*, Routledge, London and New York, 1997, s. 17.

14 Halil Berktaş, “Marksizm ve Kemalist Sonderweg (Özel Patika)”, *Taraf*, 14 Haziran 2012; Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hâli Milliyetçilik Muhafazakârlık İslâmcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 18.

15 Bkz. Aykut Kansu, a.g.e.

16 Bkz: Cenk Reyhan, “Jön Türk Hareketi Devrim Süreci Üzerine Kavramsal Bir Çözümleme”, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı 45, 2008, s. 105-131.

rimler genellikle belli bir zaman dilimi boyunca devam eden süreçlerdir. Örneğin Fransız Devrimi kimisi için “Terör” döneminde, kimisi için “Thermidor” ile bitmiştir; kimisi içinse Napoléon St. Helena’ya gidene kadar sürmüştür. Ama hiç kimse için Fransız Devrimi Bastille’in kapılarının zorla açıldığı günden ibaret değildir. Bu nedenle denilebilir ki devrimler söz konusu olduğunda incelenmesi gereken belli bir tarihin değil belli uzunlukta bir sürecin öncesi ve sonrasıdır.

Türkiye için test etmeye aday bir sürecin varlığı nasıl tespit edilebilir? Bu konuda Tilly’nin önerdiği ve daha önce de konuya eksik olarak uygulanan¹⁷ bir model vardır. Bu devrim modeliyle ilgili her şeyden önce söylenmesi gereken, içinde belli bir ana odaklanılan devrimler yerine üç ayrı kavrama göndermenin bulunmasıdır.

Tilly, Troçki’nin devrimler için kullandığı ikili iktidar kavramını çoklu iktidar kavramıyla değiştirir. Çoklu iktidar, veyahut burada da çok kullanılacak diğer adıyla “devrimci durum”:

1. Devletin ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması,

2. Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi,

3. Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması ile oluşur.¹⁸

Devrimci durum meydan okuyan tarafların mutlak zaferine göndermede bulunmaz. Gerçekte çok az devrimci durum devrimcilerin zaferiyle sonuçlanır, ama bu başarısız devrimci durumları önemsemememizi gerektirmez. Aksine, başarısız olacak bir hareketi değerlendirmeye almamak bizi anakronizme götürür. Devrimci durumlardan darbe, isyan veya iç savaş gibi farklı kolektif eylemlere geçilebilir veyahut iktidar kendisine yönelik tehlikeyi yok edebilir. Tüm bu kolektif eylemler birbirleriyle iç içe geçebilir, bir diğerine dönüşebilir.¹⁹ Fakat başarılı ya da başarısız, çok sayıda devrimci durum büyük devrimlerde birbirini izler.²⁰ Genellikle “devrim” dediğimiz ve tek bir ana tekabül eder gibi görünen, aslında Tilly’nin tanımıyla “devrimci süreç”lerdir. Devrimci süreçler,

17 Bkz: Cenk Reyhan, a.g.m.. Reyhan, Tilly’nin devrimci durum ve devrimci sonuç kavramlarını 1908 Devrimi’ne uygulamış ve 1908’de gerçekleşen dönüşümün bir devrim olamayacağı görüşüne varmıştır. Fakat Reyhan’ın devrim olmadığına kanıt olarak gösterdiği taraflar arası geçişkenlikler, aslında Tilly tarafından tolere edilmektedir.

18 Charles Tilly, *Avrupa’da Devrimler 1492-1992*, (Çev.: Özden Arıkan), Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, s. 59.

19 Charles Tilly, a.g.e., s. 16, 23.

20 Charles Tilly, a.g.e., s. 18.

1. Devlet denetimi için kabul edilemez ve/ veya münhasır talepler ileri süren tarafların tedricen mobilizasyonu

2. Bu talepleri benimseyenlerin sayısındaki ani artış ve/veya kabul edilemez veya münhasır taleplere sahip tarafların içinde oldukları koalisyonun ani genişlemesi

3. Mevcut hükümet mensuplarının emri altındaki görevlilerin alternatif koalisyonu ve /veya alternatif koalisyonun taleplerini bastırmakta başarısız olmaları: Bu demobilizasyona zorlamayı, tarafların kullanımındaki kaynakların değersizleştirilmesini veya dağıtılmasını da içerir

4. Alternatif koalisyonun meydan okunan iktidarın hâkimiyet alanının bir parçasında –bir bölge, bir alt birim, bir kısım personel üzerinde– kontrolü ele alması.

5. Alternatif koalisyonun bu kontrolü elde tutmak veya genişletmek amacıyla mücadele etmesi.

6. Alternatif koalisyonun zaferiyle, mağlubiyetiyle veya alternatif koalisyonla eski hükümet mensupları arasında bir modus vivendi durumunun oluşmasıyla yeniden tek bir idarenin oluşturulması, devrimci koalisyonun parçalanması.

7. Rutin hükümet kontrolünün nüfus üzerinde tekrar sağlanması olarak tanımlanan bu aşamaların bir birleşimidir.²¹

Devrimci süreç boyunca ortaya çıkan devrimci durumların bazıları elbette devrimci sonuca da dönüşür. Devrimci sonuç ise:

1. Yönetimdeki kişilerin çekilmesi.

2. Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi.

3. Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması.

4. Devlet aygıtının devrimci bir ittifakın eline geçmesi ile ortaya çıkar.²²

Türkiye'deki Devrimci Süreç Boyunca Devrimci Durumlar

Devrimci durum	Dönem	İktidar talebi	Devrimci sonuç
Hürriyetin İlanı	Temmuz 1908	Genel	Var
31 Mart "Olayı"	Nisan 1909	Genel	Yok
Arnavutluk'un Bağımsızlığı	1912	Yerel	Var
Batı Trakya Hükümeti	1913	Yerel	Yok
Arabistan	1916-1918	Yerel	Var
Kafkasya	1915-1920	Yerel	Yok
Kurtuluş Savaşı	1920-1922	Genel	Evet

21 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, Addison Wesley Publishing Company, Reading, Massachusetts, 1978, s. 216-217.

22 Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, s. 59.

Türkiye’de Tilly’nin tanımına uyan devrimci durumlar zinciri söz konusu dönemde var mıdır? Hürriyet’in ilanı ve Cumhuriyet’in konsolidasyonu arası döneme baktığımızda kabaca şunu görmekteyiz: Ülkede 1908 ile 1922 arasında Tilly’nin tanımına uyan yedi tane devrimci durum oluşmuştur: Yedi tanesinde belli bir bölgede belli gruplar kendilerini yeni iktidar olarak ilan ettiler ve belli bir süre hükümet gibi davranabildiler. İlk olarak 1908’in 20 Temmuz’unda kendi Kamu Selameti Komitesi’ni kurarak Makedonya’nın üç vilayetinde paralel yönetimler kurarak “devlet içinde devlet” oluşturdu ve 23 Temmuz’da bölgesel olarak “hürriyet”i ilan etmek suretiyle ilk devrimci durumu oluşturdu.²³

31 Mart Olayı’nda da devlet aygıtının haricinde karma bir “Hareket Ordusu” oluşturuldu ve İstanbul’a girmeden önce bu ordunun himayesinde alternatif bir “Milli Meclis” kuruldu.²⁴

Balkan Savaşı sonunda doğan iki devrimci durumdan hem Arnavutluk’ta hem de Batı Trakya’da belli bir bölge üzerinde iktidar olduğunu iddia eden iki oluşum ortaya çıkmış, Arnavutluk’ta bağımsızlığın elde edilmesi ile devrimci sonuca ulaşılmış, Garbi Trakya Hükümeti ise bir süreliğine iktidar olabilmesine rağmen aynı sonuca ulaşamamıştır.

1916 baharında başlayan Arap isyanı da Şerif Hüseyin’in Kasım’da kendisini “tüm Araplar’ın kralı” ilan etmesi ile devrimci duruma dönüşmüştür.²⁵ Daha sınırlı da olsa Hicaz Kralı statüsü İtilaf Devletleri tarafından da sonradan tanınacaktır.²⁶

Kafkas bölgesinde de, Van isyanı sonucunda geçici olarak kurulan paralel yönetim ilk olmak üzere Sovyet ve Ankara yönetimlerinin paylaşımına kadar oluşan devrimci durumda alternatif iktidar talepleri ortaya çıkacaktır. Transkafkasya, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan gibi daha çok bilinenler yanında Ahıska Hükümet-i Muvakkatası, Aras Türk Cumhuriyeti, Cenub-ı Garbi Kafkas Hükümet-i Cumhuriyesi de bunlara örnek olarak verilebilir.²⁷

Son devrimci durum ise Nisan 1920’de Ankara’da Meclis’in kendi iktidarını ilan etmesinden Kasım 1922’de İstanbul’daki iktidarı lağvetmesine kadar sürmüştür. Bunlar arasından da üç tanesinde devrimci öznelere egemenlik

23 M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, Oxford; New York, 2001, s. 270-274.

24 Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, (Çev.: İhsan Çatay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 300.

25 Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev.: Türkan Yöney), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 223.

26 Stanford Jay Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, Cambridge; New York, 1976-1977, s. 322.

27 Bülent Tanör, *Kurtuluş Kuruluş: Araştırma*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 73.

iddiaları tüm ülke için geçerliyken, dördünde iddialar imparatorluğun belli bölgeleri üzerinde olmuştur. Dört devrimci durum, devrimci sonuca ulaşmayı başarmış, üç tanesinde ise belli bir dönem alternatif bir aygıt oluşturulsa da, devrimci sonuç gerçekleşmemiştir. Bütün bu devrimci durumlardan başka, Tilly'nin devrimci durumlara yakın eylemler olarak gösterdiği birçok olay da gerçekleşmiştir. Arnavutluk'ta bastırılan isyanlar, Halaskârgazi Zabitân olayı, Yemen İsyancıları, Bâb-ı Âli baskını bunlardan birkaçıdır.

Görüldüğü kadarıyla Türkiye'nin 1908 ile 1922 arasında geçirdiği dönem Tilly'nin bir çok devrimci durum içeren devrimci süreç konseptine bir diğer örnek olarak gösterilebilir. Buna göre Türkiye'nin 1908 veya 1923 adıyla anılabilecek tek bir devrim değil, 1908'de başlayan, bir çok devrimci durum ve devrimci sonuç içeren ve 1922'deki ikili iktidar durumunun bitişiyle sona eren tek bir devrimci süreç geçirdiği iddia edilebilir.

Uzlaşmaz talepler

Türkiye'deki tarih yazımının ön kabullerden biri devrimci öznelerin taleplerinin niteliği ile ilgilidir. Buna göre, devrimci özneler, devrimin başlamasından önce son derece radikal ve mevcut düzenle uzlaşmaz taleplere sahiplerdir. Süreklilik ve yarım kalmış devrim fikrini savunan tarihçilerin yargılarının önemli bir dayanağı, başarıya ulaşan devrimci koalisyonun bu tarihten önceki sınırlı talepleridir. Örneğin Jön Türk gruplarının 1876 Anayasası'nı geri getirme isteği sadece abartılmış bir romantizm²⁸ veyahut bir muhafazakârlık belirtisi olarak değerlendirilir.²⁹ Hatta bu talep Jön Türkler'in hedefinde bir devrimin değil bir restorasyonun olduğunun göstergesidir.³⁰

Buna karşın, dünyadaki farklı devrimci süreçler hakkında yapılan birçok çalışma, devrimlerden önce mutlaka radikal programlar doğrultusunda gerçekleştirilen eylemlerin olmak zorunda olmadığını göstermektedir. Yaşanan birçok örnek, devrimci kadroların da, kitlelerin de radikalleşmesinin devrimlerden önce değil, zaman içinde gerçekleştiğini göstermektedir.

Örneğin Hollanda Devrimi öncesinde selefi Parmalı Margaret'in karşılayıp karşılamamakta bocaladığı sınırlı taleplere çok sert karşılık vermeyi seçen Alba Dükü'nün, isyan fikrine uzak olan bazı Katolikleri dahi idam etmesi, talep sahiplerini radikalleştirerek devrimin önünü açmıştı.³¹ İngiltere Devrimi taleple-

28 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Cilt 1: Kanun-i Esasi ve Meşrutiyet Dönemi (1876-1918)*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 17.

29 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, s. 33.

30 M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 150.

31 Charles Tilly, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, s. 71.

rin radikalleşmesinin bir süreç sonucunda ortaya çıktığına dair bir diğer önemli örnektir: I. Charles Alba’nın Hollanda’da yaptığı hatayı kendi ülkesinde iki ke-re tekrarlamıştı. İskoçya’daki savaşı finanse edebilmek amacıyla topladığı Parlamento’yu, mütevazı isteklerine rağmen dağıtıldıktan iki yıl sonra tekrar çağırdı: doğal olarak bu sefer Parlamento durumu zorlaşmış kralın karşısına daha radikal taleplerle çıktı. Açıkça kraldan çok geniş yetkiler isteyen Parlamento bir ke-re daha reddedildikten sonra kendi ordusunu toplamaya başlayacaktı.³²

Talep ve bastırma arasındaki ilişki Fransız Devrimi’nde de zaman içerisinde dönüştürülen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Mayıs 1789’da États-Généraux’un üçüncü zümresinin karar alma mekanizmasındaki değişiklik talebi reddedildikten sonra Temmuz’da, talepkârlar radikalleşti ve kendisine diğer zümrelerden katılanlarla birlikte kendini Ulusal Meclis ilan ederek bir Anayasa yapma kararı aldı. Böylece 5 Mayıs’tan 14 Temmuz’a kadar en derin devrimci durumlardan biri oluştu.³³

Rusya’da 1905, Şubat 1917 ve Ekim 1917 ‘de gerçekleşen her üç devrimde de iktidarın en mütevazı talepleri dahi yok sayması ve şiddete başvurması nedeniyle devrim öncesi taleplerin zaman içerisinde radikalleştiğini görüyoruz. Devrimlerin ilki olan 1905 devrimindeki dönüşüm Peder Gapon’un hikayesinde oldukça çarpıcı biçimde sembolleşir. Figes’in sözleriyle:

“Kimse Çar ile halkı arasındaki bağa Peder Gapon kadar inanmazdı... Gapon siyaset kuramından tamamen bihaberdi: meşrutiyet kelimesini telaffuz dahi edemezdi.”³⁴

Kanlı Pazar günü askerlerin kızıl bayrak taşımaya dahi yasaklayan liderlerin öncülük ettiği bir gruba ateş açması sonucu ortaya çıkacak olan radikalleşme, Gapon’un o anki hayal kırıklığıyla söylediği rivayet edilen “artık tanrı yok, artık Çar yok” sözlerinde sembolleşmektedir.³⁵ Rusya’nın “İkinci Kanlı Pazar”ını Şubat 1917 Devrimi’nden önce yaşamaya da bir tesadüf değildir.³⁶ Askerlerin halka ateş açmayı reddettiği bir anda, bazı tavizlerle kontrolü halletmek için tekrar ele geçirebileceği yerde Çar’ın şiddetten yana ağırlığını koyması sonucu, yönetimle uzlaşabilecek olan kitleler, rejim karşısında bir ölüm kalım mücadelesine itildiklerini idrak ettiler.³⁷ Bir sosyalist devrim olan, dolayısıyla

32 Charles Tilly, *a.g.e.*, s. 140.

33 Charles Tilly, *a.g.e.*, s. 184.

34 Orlando Figes, *A People’s Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, Penguin Books, New York, 1998, s. 174-175.

35 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 176-177.

36 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 313.

37 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 312-313.

sıyla devrimci bir programı hâlihazırda benimseyen öznelere olduğu Ekim Devrimi'nde dahi, bir başka özne olan "kitlelerin" talepleri zaman içerisinde radikalleşmiştir. Artan işçi sınıfı baskısı karşısında kurucu hükümetin Menşevikler'e hükümet içinde pozisyon vermesine rağmen³⁸ işçilerin sosyalist partilerin kendi başlarına iktidarı ele alması talebini diğer sol partilerin karşılamaması, Ekim Devrimi'nin ve zaman içerisinde daha radikal bir rejimin oluşmasının önünü açmıştır.

Özetle, dünyadaki farklı örneklerin gösterdiği üzere, süreçlerin başında taleplerin sınırlı olması, süreçleri devrim olarak adlandırmamız önünde bir engel teşkil etmez. Radikalizm ve uzlaşmazlık, daha çok zaman içerisinde ortaya çıkar ve Türkiye örneği bu açıdan hiç de istisna değildir. Türkiye ile ilgili çalışmalarda talepler denilince genellikle 1908 öncesine odaklanılır. Fakat Jön Türk Devrimi birçok devrimci durum ve sonuca sahip olan bir devrimci süreç olarak değerlendirilirse, devrimci süreç içinde değişen ve radikalleşen taleplerin de bütün bir sürecin içinde oluştuğu görülecektir.

Aslında sadece Temmuz 1908'e odaklandığımızda dahi çeşitli radikal taleplerin İmparatorluk içinde var olduğunu görebiliriz: İmparatorluğun topraklarının bir kısmının diğer devletlerce ilhaki, otonom ve sosyalist bir Makedonya veya çeşitli bağımsız veya özerk devlet talepleri gibi birçok radikal hedef hâlihazırda mevcuttu. Buna rağmen ilk devrimci sonucun ortaya çıkmasında etkili olan ve iktidarı bir kenarından da olsa yakalayabilen grup göreceli olarak çok daha az radikal talepleri olan bir Jön Türk grubu olan ikinci İttihat ve Terakki Cemiyeti'di.

Yeni iktidar da ilk devrimci sonuca rağmen artan radikalleşmeye engel olamamıştır. 1909 Nisan'ındaki ikinci devrimci durumun devrimci sonuca ulaşamamasından sonra, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi talebi popülerleşti ve karşılandı. Bununla birlikte, bu ikinci devrimci durumdan da sonuç alamayan bazı gruplar radikalleştiler. Örneğin Arnavut bağımsızlık hareketi, 1910'daki girişimden sonra, Balkan Savaşları sırasında amacına ulaştı. 1916'da ise Arap milliyetçileri –her ne kadar oluşturdukları milliyetçi dürtülerle hareket etmeyen bir grubun egemen olduğu bir koalisyonda yer alsalar da– kolektif eylem yapabilecek bir taban bulmuşlardı. 1915'ten 1922'ye kadar çeşitli devrimci durumlar dahi oluşturan Ermeni bağımsızlık hareketi ise, en uzun süren mücadeleyi vermesine rağmen başarıya ulaşamamıştır. Jön Türk rejiminin savaşın sonunda çökmesine rağmen Anadolu'da da radikalleşme hız kesmedi ve BMM'nin 1922'de saltanatı kaldırmasıyla 1908'de öngörülemeyecek kadar uç bir noktaya vardı.

38 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 370-371.

Bürokrasi ve burjuvazi: Uzlaşmaz taraflar mı?

Devrimci süreçlerde öznel arası ilişkiler nedir? Nasıl saflaşırlar? Saflar nasıl nitelendirilir? Hangi zümrelerle özdeşleştirilir? Aralarında geçişler olur mu? Bu konuda da Fransız Devrimi’nin vaktiyle resmi tarih yazımı olan Ortodoks Marksist tarih yazımının ön kabulleri, üzerinden geçen bunca zamana ve revizyonist tarih yazımının etkisine rağmen Türkiye’de olduğu gibi kabul edilmektedir. Burjuva devrimleri sınıf bilincine sahip bir burjuvazi ile aristokrasi arasında geçen sınıf savaşımının doruk noktası olarak algılanmaktadır. Buna göre de Türkiye’de, gerek 1848 momentinden, gerekse Osmanlı İmparatorluğu’nun sınıfsal yapısından dolayı böyle bir süreç söz konusu olamaz. Taraflar arası çok sayıda geçişin olması da devrimin varlığını sorgulatmalıdır veyahut tam tersi: anayasacı ve monarşist olarak gruplaşan taraflar arasında çok net ayrımlar vardı ve uzlaşma kesinlikle söz konusu değildi, bu nedenle 1908’de gerçekleşen bir devrimdi.

İki taraf için de aynı durum söz konusudur: geçişken olmaması gereken cephelerin olması gerekli görülür ve bu fikre uyan örneklerle ağırlık verilir. Örneğin devamlılık argümanını benimseyen tarihçiler Jön Türk hareketinin liderlerinin bürokratik elitler olduğunu ve gerçekleşenin aslında bir iç çatışma olduğunu savunurlar.³⁹ Yarım kalan devrim fikrini benimseyenler ise devrimcilerin devlet yönetme tecrübesizliklerinden, kendi ifadeleriyle çoluk çocukluklarından dolayı Bâb-ı Âli bürokrasisiyle ittifak kurmak zorunda kaldıklarını savunurlar.⁴⁰ Gerek devamlılık gerekse yarım kalan devrim fikrini savunanlara göre meydan okuyan grup ile okunan grup arasında çok sayıda ortaklaşma, ittifak ve gel git vardır. Devrim fikrini savunanlardan da Jön Türkler’in bürokrat olmadıklarına, imparatorluk içerisinde eylemde olan Cemiyetin bürokrat kökenli üyelerinin ise gerçekte Paris’teki merkez tarafından sıkıca kontrol edildiğine vurgu yaptıklarını görüyoruz.⁴¹

Jön Türk Devrimi tarih yazımının benimsediği bu modeli, Eley ve Blackbourn *Sonderweg* analizlerinde eleştirmişlerdir. Eley ve Blackbourn’e göre Alman tarih yazımı da adeta mitleştirilen bir “batı yolu” yaratmış ve onu idealize etmişti.⁴² Sanıldığığının aksine ne Fransa’da ne de İngiltere’de bur-

39 M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, s.5; Çağlar Keyder, a.g.e., ss. 34, 41, 50; Bernard Lewis, a.g.e., s 656-657; Şerif Mardin, a.g.e., s. 307.

40 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, s. 34-35; Feroz Ahmad, *From Empire to Republic: Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, v 1 & 2, Bilgi University Press, İstanbul, 2008, s. 4.

41 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 32, 37, 99.

42 David Blackbourn & Geoff Eley, a.g.e., s. 10.

juva devrimleri burjuvazinin geleneksel monarşiden iktidarı alıp parlamenter demokrasiyi kurduğu bir sınıf savaşı şeklini almamıştı.⁴³ Christopher Hill'in görüşlerindeki değişim de bu bakımdan başka bir örnek olabilir: Hill de 1940 yılında yazdığı "The English Revolution of 1640" adlı çalışmasında bu idealize edilen Marksist modeli İngiltere'ye uyarlamaya çalışmış ve İç Savaş'ın iki tarafının aristokrasi ve burjuvazi olduğunu iddia etmişti.⁴⁴ Fakat zamanla Hill fikrini değiştirmiştir. Hill'in sonraki görüşlerine göre "İngiliz, Fransız ve 1905 Devrimlerini burjuva devrimi olarak sınıflandırmak onları aynı kalıba sokmayı gerektirmez".⁴⁵ Örneğin İngiliz Devrimi toprak sahibi sınıflar arasında bir çatışmaydı,⁴⁶ fakat bu onun burjuva devrimi olduğu gerçeğini değiştirmiyordu.

Eley, Blackburn ve Hill gibi birçok tarihçiye göre eski devlet aygıtında yer alan zümreler devrimci dönüşümlerin ardından yerlerini koruyabilirler. Skocpol de "marjinal elitler" kavramı ile bu görüşe katılır. Bu kavramıyla Skocpol Fransa, Rusya ve Çin'deki üç büyük "sosyal devrim"de de devrimci liderliklerin sınıfsal kökeninin eski rejimlerin liderlerinden çok da farklı olmadığını gösterir. Eskilere göre yeni liderler aslında sadece "biraz marjinaldirler".⁴⁷ Örneğin Fransa'da Konvansiyon'un üyelerinin dörtte biri aslen devlet görevlisiydi.⁴⁸ Rusya ve Çin'de de durum çok da farklı değildi: Bolşeviklerin ve ÇKP'nin orta ve yüksek pozisyonlarında eski egemen sınıfların kenarında kalan çok sayıda insan vardı.⁴⁹ Her iki ülke içindeki devrimci kadrolarda da eski rejimlerin kendilerine personel yetiştirmek amacıyla açtıkları okullarda eğitim görmüş insanlar vardı.⁵⁰ Yani bu ülkelerde de Abdülhamid döneminden aşına olduğumuz bir durum söz konusuydu. Bundan da öte Skocpol bu tarz elitlerin yoğunluğuyla devrimlerin başarısı arasında doğrudan bir ilişkinin varlığına değinir: Örneğin Menşevikler'in liderleri genellikle İmparatorluk içindeki azınlıkların olduğu bölgelerden gelen insanlarken, Bolşevikler'in lider grupları genellikle "Büyük Ruslar"dı. ÇKP'nin lider

43 David Blackburn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 144.

44 Christopher Hill, *1640 İngiliz Devrimi*, (Çev.: Neyyir Kalaycıoğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 27-31.

45 Christopher Hill, *The Collected Essays of Christopher Hill Volume 3: People and Ideas in 17th Century England*, Harvester Press, Brighton, Sussex, 1985, s. 130.

46 Harvey J. Kaye, *İngiliz Marksist Tarihçiler*, (Çev.: Arife Köse), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 161.

47 Theda Skocpol, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, (Çev.: S. Erdem Türközü), İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 312.

48 Theda Skocpol, *a.g.e.*, s. 312-313.

49 Theda Skocpol, *a.g.e.*, s. 314.

50 Theda Skocpol, *a.g.e.*, s. 314.

kadroları da Çin’in daha gelişmiş bölgelerinden insanlarken, Kuomintang’ın liderleri daha az gelişmiş yerlerden geliyorlardı.⁵¹ Fransa’da da Montagnardlar monarşinin yönetim merkezlerinden gelmekteydi, Girondin’ler ise monarşi’yle arası daha mesafeli olan bölgelerde yaşayan insanların kontrolündeydiler.⁵² Marjinal elitler, içinde oldukları devlet aygıtının diğer devletlerle rekabet etme kabiliyetinin sınırlı olduğunu yerinden gözlemlerler.⁵³ Özetle, Jön Türk Devrimi öncesinin ve sonrasının iktidarı arasında bir kesişimin olmaması gerektiği fikri Türkiye’de hala kabul göredursun, Skocpol’e göre böyle kesişimlerin varlığı, devrimci örgütleri rakiplerine göre güçlendirir. Skocpol’e bu açıdan katılan Tilly’nin de iddia ettiği üzere, meydan okuyucuların iktidar sahipleriyle kurdukları çeşitli ittifaklar, devrimlerin başarıya ulaşma şansını artırır.⁵⁴

* * *

Genel olarak, Jön Türklerin muhalefette oldukları dönem boyunca taraflar arası çok sayıda geçişin olduğunu görürüz. Abdülhamid mutlakiyeti, muhalefetteki grupları kendine çekmeye çalışmaktan hiç kaçınmamıştı. Mizancı Murad Bey’in rejimle uzlaşması, Onu dönmeye ikna eden Ahmed Celâleddin Paşa’nın muhalefete katılması,⁵⁵ Damad Mahmud Paşa ve oğulları Lütfullah ve Sabahaddin’in Jön Türkler arasında yer almaları bunlara örnektir. Devrimci süreç boyunca da benzer yer değiştirmeler gözlenmiştir. Said Paşa ile Kâmil Paşa’nın Cemiyet’le olan ilişkileri buna örnek olarak gösterilebilir. Şerif Paşa, Albay Sadık Bey gibi Cemiyet’le zaman içerisinde çatışmaya giren çeşitli figürler de vardır. Karekin Parstırmacıyan, İsmail Kemal ve Şerif Hüseyin gibi figürler de yeni devlet iktidarının kenarında durmaları itibarıyla belli kaynaklara ulaşabilmelerine rağmen farklı devrimci durumlar oluşturacaklardır.

Ama Türkiye’de farz edilenin aksine devrimci durumlarda bu gibi yer değiştirmelere rastlanmaktadır. Fransa’da Fronde döneminde Prens Condé’nin isyanın başına geçmesi veya Talleyrand ve Fouché gibi adları dahi “taraf değiştirme” ile anılan figürler bu anlamda hatırlanabilir. Mooers’e göre Fransız Devrimi bir boyutuyla da devlet aygıtı içerisinde bir hesaplaşmanın yansımasıydı.⁵⁶ İngiltere’de de durum çok farklı değildir: İç savaş toprak sahibi olan

51 Theda Skocpol, *a.g.e.*, s. 315-316.

52 Theda Skocpol, *a.g.e.*, s. 316.

53 Theda Skocpol, *a.g.e.*, s. 317.

54 Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, s. 213.

55 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (Çev.: Ali Berktaş), Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 446.

56 Colin Mooers, *Burjuva Avrupa’nın Kuruluşu: Mutlakçılık, Devrim ve İngiltere, Fransa, Almanya’daki Kapitalizmin Yükselişi*, (Çev.: Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000, s. 51.

iki tarafın çatışmasıydı ve savaş boyunca bu toprak sahiplerinin tercihlerini belirleyen sebeplerden bazıları hiç de sınıfsal değildi. Bunlardan biri de politik veya ekonomik rekabetten çok artık kişiselleşmiş olan kavgalardı. Örneğin bir tanesinin Parlamento'dan yana olması diğerinin Kral'ı desteklemesi için yeterli bir sebep olabiliyordu.⁵⁷

İran'da da benzeri örneklere rastlayabiliyoruz. 1906'da başlayan devrimci süreç boyunca aynı şekilde gerginlikler İran'da yaşanmıştı. Şeyh Fazlullah Nuri ve Muhammed Veli Sipahdar buna örnek olarak verilebilecek iki önemli figürdür. Şeyh Fazlullah Nuri Kaçarlar'ın eski rejiminde ulemanın önde gelen üyelerindendi. Zaman içerisinde tüm şüphelerine rağmen devrimcilerle destek vermeye karar verdi ve Kum'da düzenlenen protestolara katıldı.⁵⁸ Zaman içerisinde Tabatabai ve Bihbahani ile birlikte devrimin en önemli üç figüründen birine dönüştü.⁵⁹ Üç yıl sonra Fazlullah Nuri bir daha taraf değiştirdi ve 1909 ortasında anayasa karşıtı ittifaka katıldı.⁶⁰ İç savaşta mağlubiyetten sonra da asıldı. Sipahdar'ın Kaçarlar dönemindeki pozisyonu daha da kritikti: İran ordusunda Şah'a doğrudan bağlı olan az sayıdaki birliklerin komutanıydı. 1908 yazında Tebriz'deki anayasacı güçlere yapılan saldırıya da o yönetmişti.⁶¹ Ama rejimin bu önemli figürü sonradan tarafını değiştirdi: 1908 sonbaharında devrimcilere katıldı ve "İran'ın Garibaldi'si" Yeprem Han'ın Taşnak kuvvetleriyle gücünü birleştirdi.⁶² Devrimci ordu Mayıs 1909'da Tahran'a yürürken başında artık Sipahdar vardı.⁶³

1917 Rusya'sında da çarpıcı taraf değiştirme örnekleri görülmüştü. Bunlardan belki de en önemlisi Alexei Brusilov'unkidir. Brusilov tipik muhafazakâr ama vatansız bir Çarlık generaliydi. Birinci Dünya Savaşı boyunca Brusilov ordu içinde yükseldi: 1916'da güneybatı cephesinin komutasını aldı ve kendi adını alan saldırıyı yönetti. 1917'ye gelindiğinde ise bütün cephenin komutanı oldu. Fakat zamanla Brusilov'un rejim hakkındaki düşünceleri sarsılmaya başladı: artık Rusya ile Çar arasında bir seçim yapma durumu vardı ve Rusya seçilmeliydi.⁶⁴ Zamanla profesyonelliği düşüncelerinin daha da değişmesi-

57 Christopher Hill, *The Collected Essays*, s. 108; Harvey J. Kaye, *a.g.e.*, s. 161.

58 Janet Afary, *The Iranian Constitutional Revolution (1906-1911): Grassroots Democracy, Social Democracy, and the Origins of Feminism*, Columbia University Press, New York, 1996, s. 55.

59 Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, (Çev.: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 59.

60 Janet Afary, *a.g.e.*, s. 134; Ervand Abrahamian, *a.g.e.*, s. 68.

61 Janet Afary, *a.g.e.*, s. 213.

62 Janet Afary, *a.g.e.*, s. 240; Ervand Abrahamian, *a.g.e.*, s. 69-70.

63 Janet Afary, *a.g.e.*, s. 248.

64 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 378.

ne yol açtı: Bolşevik örgütlenmesi ülkeyi bir arada tutma konusunda daha etkili olabilecek bir örgütlenmeydi. 1919’a gelindiğinde vatanseverliği ve profesyonelliği Brusilov’u farklı bir düşünceye sevk etmişti artık: Ülkesi Bolşevikleri seçtiği için, kendisi de Kızıl Ordu’ya girdi.⁶⁵ 1920’ye gelindiğinde Brusilov, biraz da devrime yön verebilmek ümidiyle daha aktif bir pozisyonu kabul etti.⁶⁶

Fransa, İngiltere, İran ve Rusya örneklerinin de gösterdiği üzere, bir devrimde iktidar ile devrimciler arasında taraf değiştiren figürler olabilmektedir. Böyle yer değiştirmelerin ise tarihçilerin gözünde bir olayı devrimcileşmekten çıkarmadığını görüyoruz. Bu nedenle taraflar arası uzlaşmazlıkları da burjuva devriminin varlığını test etmede gereği olmayan bir diğer kıstas olarak görebiliriz. Taraflar arası geçişkenliğin mevcudiyeti yukarıda anılan hareketleri devrim olmaktan çıkarmadığına göre, Jön Türk Devrimi sırasında gerçekleşen hareketler de, onu devrim olarak nitelemenin önünde engel olamazlar.

* * *

Öznellik konusunun daha önemli boyutu burjuvazinin sınıf bilinci ve katılımıdır. Klasikleştirilmiş devrim modelinde devrimlerin ön koşulu bir sınıfın sınıf bilinci kazanması ve devrimi “yaparak” iktidara el koymasındır. Tam bir burjuva devrimi yaşanmayan ülkelerde ise burjuvazi doğrudan devlet iktidarını ele alamaz, onu bürokrasi veyahut toprak sahipleri diye adlandırılan gruplarla paylaşmak zorunda kalır ve “gerici” bir biçim ortaya çıkar. Türkiye’de de 2013 yılında bile hala bu görüşler benimsenmektedir; hatta ideal burjuva demokratik formun cumhuriyet Türkiye’sinde yerleşmesinin sebebi olarak bu eksik dönüşüm gösterilebilmektedir. Örneğin klasik yaklaşımın sembolik ismi Soboul’e referansla Ahmad, İttihatçıları büyük toprak sahiplerine karşı köylüyle ittifak kurulan “Fransız Devrimi’nin klasik yolu”nu takip etmemekle eleştirir.⁶⁷ Keyder’e göre de İmparatorluk’ta milli bir ekonominin varlığına taraftar olan sanayi burjuvazisi oldukça cılızdı.⁶⁸

Fakat sınıf bilinciyle devrim arasındaki ilişki Revizyonist tarih yazımının eleştirilerinin ardından artık daha farklı bir şekilde değerlendirilmektedir. Örneğin Gerstenberger’e göre burjuvazinin sınıf bilinci devrimlerin sebebi değil sonucudur.⁶⁹ Hill için de burjuva devrimlerinin arkasında sınıf bilincinden çok daha farklı etkenler vardır. Örneğin “1640’larda köylü-

65 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 566-606.

66 Orlando Figes, *a.g.e.*, s. 696-697.

67 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic*, ss. 238-239.

68 Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 54.

69 Heide Gerstenberger, *Impersonal Power: History and Theory of the Bourgeois State*, (Çev. D. Fernbach), Brill, Leiden, Boston, 2007, s. 671.

ler çitlemelere, Kumaşçılar (Clothiers) krizin doğurduğu yoksulluğa, dindarlar İsa'nın krallığını kurmak için din düşmanlarına karşı savaşmışlardı", ama "devrimin sonucu hiçbirinin istediği gibi değildi".⁷⁰ Özellikle burjuvazi için Hill burjuva devrimi terimiyle burjuvazi tarafından arzulanan bir devrimi kastetmenin isabetli olmayacağını söyler.⁷¹

Klasik yolun varlığını kabul edenlerin farzettığının aksine, bir devrimi gerçekleştirmek ile iktidarı kontrol etmek farklı şeylerdir. Bugün burjuva devrimi kavramı "çatışmaları sürdüren gruplar hakkında hiçbir şeyi ima etmez": bu devrimler "burjuvazi tarafından yapıldıkları için burjuva devrimi sayılmazlar".⁷²

Burjuvazinin direkt kontrolü de bir başka yanlış varsayım olarak karşımıza çıkar. Kabul edilegelemin aksine, devrim sonunda ortaya çıkan burjuva devleti burjuvazinin doğrudan kontrol ettiği bir devlete işaret etmez. Burjuvazinin devlet aygıtını doğrudan yönetmesinden söz edilemez.⁷³ Bu nedenle günümüz Türkiye'si için zaten hakkıyla yapılmaya başlanan burjuvazinin "devlet görevlileri" karşısındaki göreceli "zayıflıklarını" sorgulama işini geçiş dönemi Türkiye'si için de yapmamız gerekiyor.

Siyasi aygıtta yer almakla sınıf gücü arasında doğru değil ters orantılı bir ilişki de olabilir. Burjuvazinin gücü de aktif siyaset içinde görünmekten değil, aksine kaybolmaktan gelebilir. Örneğin burjuvazinin zayıflığına vurgu yapılan Alman İmparatorluğu için Eley ve Blackbourn tam ters bir iddiada bulunurlar: kayboldukça ve "doğal" görüldüğü sürece burjuva hegemonyası gücünün zirvesindedir.⁷⁴ Görünmezlik, kendisini savunabilmesi açısından burjuvazinin çıkarınadır. Belki de tam da bu görünmezlikten faydalanma isteği nedeniyle "tepeden devrim" denilen eylem belli bir noktadan sonra "modern burjuvazinin dini" haline gelmiştir.⁷⁵ Her şeyden önce, burjuvazinin gücü, siyasi aygıtta aktif olarak yer almasına değil, kolektif çıkarlarını gerçekleştirebilmesine bağlıdır.⁷⁶ Otonomi sahibi olduğu düşünülen "güçlü devlet" de gücünü burjuvazinin de katıldığı çıkar sahiplerinin ittifakından alır. Alman devletin kapitalizmin önünü açan reformları gerçekleştirebilmesinde aldığı gücün kaynakları arasında burjuvaziden aldığı destek de vardır.⁷⁷

70 Christopher Hill, *The Collected Essays*, s. 96.

71 Christopher Hill, *a.g.e.*, s. 95.

72 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 662, 666.

73 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 15.

74 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 204.

75 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 129.

76 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 146.

77 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 178.

Zaman içerisinde burjuvazi, ittifak yaptığı diğer sınıfları da girdiği ilişkilere, veya piyasaya çekerek kapitalistleştirebilir. Almanya’da zamanla Junkerlerin başına gelen budur: 1880 yılına gelindiğinde Doğu Prusya’da dahi tarım arazilerinin üçte ikisi burjuvazinin elindeydi.⁷⁸ Türkiye’de de benzer bir sürecin gerçekleştiğini bize söylettirebilecek işaretler fazlasıyla mevcuttur. Herşeyden önce ilk devrimci sonucu gerçekleştiren grup küçük de olsa, 1908’den önce şahsileşmiş Abdülhamid yönetimine karşı kurulan ittifak oldukça genişti. Bu ittifakın büyüklüğü nedeniyle rejim bir kere değiştikten sonra hiçbir muhalif grup, Abdülhamid rejimini geri getirme gibi bir amaç belirtmemişti.⁷⁹ Kansu’nun iddia ettiğinin aksine,⁸⁰ 1908 sonrası çatışmalar devrim karşı devrim çatışmasından ziyade prensipte 1908 sonrası düzeni benimseyen gruplar arası bir çatışmaya benzemektedir.

Burjuvazisinin politik ve ekonomik gücünden hiç şüphe duyulmayan 2. İmparatorluk Fransa’sında burjuvazinin hala kapaklanacağı devlet pozisyonları aradığını ve bunun burjuvaziyi asalaklaştırdığı için birikime engel olduğunu biliyoruz.⁸¹ Daha “gerici” olduğu düşünülen İttihatçı iktidarda ise bürokratlaşmak yerine burjuvalaşmak daha çok özendiriliyordu. Bu dönemde küçük memurlar dahi Memur’ın Şirketi örneklerinde görüldüğü üzere kapitalist birikimden pay almaya çalışıyorlardı.⁸²

Bundan da öte, Ahmad’in gösterdiği üzere, Junker dönüşümüne benzer dönüşümler de yaşanacaktır: siyasetten el çekmek zorunda kalan Abdülhamid rejimin paşaları, savaş ekonomisi döneminde servetlerini sermayeye dönüştürüp yatırımlar yapmaya, hatta şirketler kurmaya başlayacaklardır.⁸³ Onların ardılları olan bürokratların da ekonomi politikalarında çok hâkim oldukları söylenemez. Örneğin Toprak’ın gösterdiği üzere Birinci Dünya Savaşı boyunca Müslüman orta sınıflar ekonomik olarak en kârlı çıkan gruplardan biriyken, reel geliri en çok düşen gruplardan birisi askeri sivil bürokrasidir.⁸⁴ Bu dört yıl içerisinde memurların alım gücü yüzde altmış ile seksen arasında düşmüştü.⁸⁵ Öznesi, sürükleyicisi olan bir zümreye bir dönüşümün

78 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 182.

79 M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, s. 6, 312.

80 Aykut Kansu, *Politics in Post-revolutionary Turkey, 1908-1913*

81 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 113-115.

82 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic*, s. 55.

83 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic*, s. 54.

84 Zafer Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 159, 160.

85 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 131.

bu kadar zarar vermesi mümkün olmasa gerek.

Sadece bürokrasiye dayanan ülkelerin hepsinin zayıf oldukları ve bir burjuvazinin gerekliliği, Ziya Gökalp örneğindeki gibi dönemin ideologları tarafından zaten açıkça dillendirilmiştir.⁸⁶ Aşağıda devleti kurtarma başlıklı bölümde iddia edileceği üzere, devletin oluşmakta olan burjuvazinin artı değer çekmesine yaptığı asistlerden biri bizzat devlet içinde pozisyonlar yaratmaktır. Buna karşın yine iddia edilebilir ki 1914'te başlatılan ve Cumhuriyet döneminde de 1929 yılına kadar sürdürülen strateji, açılacak bir devlet kapısı yaratmaktan daha çok, iktidar sahiplerine artı değer çekmenin daha çok "ekonomi dışı olmayan" yollarını açmaktır. Dolayısıyla bireyler için de artık gelir artırmanın yolu belki de devlete kapılanmaktan daha çok müteşebbisleşmektir. Bu açıdan devrim süresince yaratılan devlet, örneğin içerisinde birçok "parazit" barındıran III. Napoleon Fransa'sından çok daha "ilerici" bir aygıttır.

Kısaca, revizyonizm sonrası devrim tarihyazıcılığının gösterdiği üzere, sınıf devrim ilişkisi Türkiye'de varsayıldığının tam tersidir: burjuvazi, burjuva devriminden önce ortaya çıkmamıştır. Burjuva devriminin karakteristik özelliği, onun burjuvaziyi ortaya çıkarmasıdır. Türkiye'de de devrimin varlığını sorgulayan tarihçiler için dahi burjuvazinin palazlanmaya başlaması tam da 1908 ile 1922 arasına denk gelen bir dönemde gerçekleşmiştir. Feroz Ahmad'ın deyişiyle dönemin politikacıları yeni oluşmakta olan bir burjuvazinin öncüleriydiler.⁸⁷ Bu bakımdan Jön Türk devrimi bir istisna değildir ve diğer burjuva devrimlerinden bir farkı yoktur.

"Devleti kurtarma" ve araçsal akıl

Jön Türk Devrimi tarih yazımı, devrim devlet ilişkisi konusunda, devrimlere mutlak bir yıkıcılık atfedegeldi. Gerek sürekliliği gerek yarım kalan devrim fikrini savunan tarihçiler, Jön Türk Devrimi'nin bir devrim olmamasının nedenlerinden biri olarak "devleti kurtarma" amacını gösterdiler. Her iki görüşe göre anayasal rejim talebi, bizzat talep edenlerin gözünde, yalnızca devleti kurtarmanın aracı olarak bir değere sahipti,⁸⁸ bu bakımdan da Jön Türkler ile "devlet" arasında bir çatışma aslında yoktu.⁸⁹ Jön Türk Devrimi'nin bir dev-

86 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, İstanbul, 1982, s. 32, 33.

87 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic*, s. 13, 14, 23.

88 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 209; Şerif Mardin, *Religion, Society and Modernity in Turkey*, Syracuse University Press, Syracuse: N. Y., 2006, s. 182, 185; M. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, s. 313; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, s. 33; Çağlar Keyder, *a.g.e.*, s. 54.

89 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic*, s. 69.

rim olduğunu savunan tarihçiler ise, bu görüşe karşı çıkmakla birlikte, Jön Türkler’in mevcut “devlet”in yıkılmasını amaçladıklarını ve alternatif bir düzen tasavvurlarının olduğunu belirtirken, aslında devrim sırasında devrimcilerle devlet aygıtı arasındaki ilişki konusunda devamlılığı savunan görüşü aslında yeniden üretirler.⁹⁰ Özetle, her iki fikrin savunucuları da, devlet kurtarma fikri ile devrimciliği birbirini dışlayan iki ayrı özellik gibi görmektedirler. Hâlbuki diğer ülkelerde yaşanan devrimci süreçler ve daha güncel olan – gerek kurumsal, gerek Marksist– görüşler, Jön Türk Devrimi tarih yazımına hâkim olan bu düşünceyi yeniden sorgulamamız gerektiğini gösteriyor.

Skocpol’ün kurumsal bakış açısı devlet aygıtının devrimci süreçlerde nasıl değiştiğini göstermesi bakımından bu sorgulamaya yardımcı olabilir: Devrimlere yıkıcılık atfeden görüşlerin aksine, Skocpol için “sosyal devrimler”, bir bakıma devlet aygıtının konsolidasyonudur. Devrimci krizler, tam da devlet aygıtının –kısmen devletlerarası rekabetin de etkisiyle– çökmesi sonucu başlamıştır. Örneğin Fransa’da Ancien Régime İngiltere’ye karşı verdiği mücadeleyi kaybetti, Çarlık rejiminin devlet aygıtı Birinci Dünya Savaşı’nda iflas etti, Çin ise on dokuzuncu yüzyılda girdiği birçok savaşta mağlup oldu ve topraklarının önemli bir bölümü işgal edildi.⁹¹

Yani devlet aygıtları, devrimlerden önce çökerler, sonra değil. Dolayısıyla devrimler, aslında çöken devletlerin yeniden inşa süreçleridir. Bu süreçlerin sonunda ise daha rasyonel, merkezi ve büyük devlet aygıtları ortaya çıkar.⁹² Örneğin devrim süresince Fransa’da ordu oldukça büyüdü ve sadece terör döneminde 150.000 yeni bürokrat atandı.⁹³ Çarlık Rusya’nın 1897’deki memur sayısı 260.000 iken 1929 yılında Sovyet Rusya bürokrasisinde 390.000 personel vardı.⁹⁴ Çin’de ise 1952 il 1959 arasında bürokrasideki beyaz yakalı personel sayısı 3.310.000’den 8 milyona yükseldi.⁹⁵ Bu büyümelerden sonra, yeniden yapılanan devletler tekrar uluslararası arenada rekabet edebilir hale geldiler: Fransa kıta Avrupa’sını fethedecek kadar güçlendi, SSCB bir süper güç oldu ve Çin, yıllar sonra tekrar siyasal birliğini sağladı.⁹⁶

Devrimlerde öznelliğe çok az yer vermesiyle bilinen Skocpol için bile devrimci süreçlerde devletin yeniden yapılanmasında, belli öznelere bilinçli eylemleri rol oynar:

90 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 362, 363.

91 Skocpol, *a.g.e.*, s. 110, 193-196, 146-156, 518.

92 Skocpol, *a.g.e.*, s. 306.

93 Skocpol, *a.g.e.*, s. 371, 373.

94 Skocpol, *a.g.e.*, s. 420.

95 Skocpol, *a.g.e.*, s. 486.

96 Skocpol, *a.g.e.*, s. 23, 24.

“Tarım devletleri yurtdışındaki gelişmelerin ortaya çıkardığı sorunlarla karşı karşıya kalırken, muhafazakâr reformculardan köktencilere ve devrimcilerdek, siyasal olarak durumun farkında olan tüm grupların, devleti uluslararası bağlamda ulusal dayanıklılığı artırmak amacıyla içerideki değişiklikleri uygulamak için uygun bir araç olarak görmeleri, bu nedenle anlaşılabilir bir tutumdur.”⁹⁷

Kısacası, kurumsalcı bakış açısının gösterdiği üzere, Türkiye’de düşünüldüğünün aksine, “devleti kurtarma” bilinci, birçok devrimde olagelmıştır; hatta devrimciler için önemli bir motivasyondur. Bu nedenle de iktidarı cehren alan öznelerdeki “devleti kurtarma” fikrinin varlığı, bir iktidar değişikliğinin devrim olarak adlandırılmasına engel değildir.

Kurumsalcı görüşün gösterdiği devlet aygıtı devrim ilişkisine Marksizan görüşlerde de değinildiğini görüyoruz. Örneğin Brenner’e ait olan –ve Mooers’in vurguladığı– “siyasal birikim” (*extraction by extra-economic or politico-legal compulsion*) kavramı devletin artı değer çekmedeki rolüne işaret eder. Buna göre çoğu zaman devlet zorunun kullanılması, artı değer çekmenin pratik bir diğer yoludur.⁹⁸ *Bir devlet, ancak egemen sınıfları tatmin edecek ölçüde kendilerine transfer edilebilir bir artı değer çekebildiği müddetçe bu sınıflardan destek alabilir.* Devlet ve burjuvazi arasındaki bu ilişki Gerstenberger tarafından da devletin “entegre etme kapasitesi” olarak tanımlanır: devlet kendi aygıtı dışında kalan sınıfları kendi içinde eriterek sisteme entegre ettiği sürece nötralize edebilir. Bunun yolu ise dışarıda kalanlara devlet içinde pozisyon vermekten, bir başka deyişle devletin çektiği artı değerden pay vermektir.⁹⁹

Özetle, devletin entegre etme kapasitesi, hakim sınıfların artı değer çekmesine yardım edilebildiği ölçüde vardır. Devlet, bu kapasitesini sınırlayan çeşitli etkenlerle sürekli mücadele etmek durumundadır. Bu engellerden başlıcası yukarıda değinilen devletlerarası rekabettir.¹⁰⁰ Devletlerarası rekabette, daha üstün gelmeye başlayan devletler karşısında diğerleri, egemen sınıflara daha fazla artı değer çekme imkânı sunmakta güçlük çekmeye başlarlar ve bunun sonucunda güçlük çeken bu devletler kısmen içeriden, kısmen de dışarıdan yeterli artığı çekmek için bizzat kendi aygıtlarını yenilemeye zorlanırlar. Marx’ın deyişle:

“Tarihteki bütün çatışmaların kökenleri, bizim görüşümüze üretici güçler ile etkileşim biçimleri arasındaki çelişkide yatmaktadır. Geçerken belirtelim,

97 Skocpol, *a.g.e.*, s. 317.

98 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 52.

99 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 663.

100 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 663; Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 11, 58, 59.

bir ülkede çatışmalara yol açmak için bu çelişkinin ille de o ülkede uç sınırlara varması gerekmez. Uluslararası etkileşimin yarattığı endüstriyel bakımdan gelişmiş ülkelerle rekabet olgusu, daha geri kalmış endüstrilere sahip ülkelerde de benzer bir çelişki yaratmaya yeter...”¹⁰¹

Burjuva devrimleri, egemen sınıflara aktarılacak artı değeri çekmede yetersiz kalmaya başlayan devletlerin, devlet aygıtlarının dışarıda kalan egemen sınıflar tarafından yeniden yapılandırılmaya zorlandığı toplumsal olaylardır. Bu engellerin çıktığı yerlerin ve zamanların farklılıkları, burjuva devrimlerinin *kendilerine özgü* şekillerini belirler.¹⁰² Bir başka deyişle engellerin çıktığı konjonktürlerin farklılıkları nedeniyle bu engellerin aşılması olan burjuva devrimleri de çok farklı şekiller alırlar. Uluslararası baskının olduğu her yerde, devlet, bir kere yeniden yapılanmaya zorlandıktan sonra, zamanla yeni kapitalist birikimin motoruna dönüşür.¹⁰³ Gerstenberger’e göre bu devlet yeni “kapitalist müdahaleci” bir devlettir.¹⁰⁴

Kısacası, tarihsel herhangi bir olayda, devleti yeniden yapılandırma ihtiyacı ile bu ihtiyacı hisseden grupların –yani artı değerden pay alma mücadelesi verenlerin– geliştirdiği bilincin ve araçsal aklın varlığı, o olayın bir burjuva devrimi olarak adlandırılmasının önünde bir engel değildir. Aksine, bütün burjuva devrimleri, devletlerin artı değeri daha işlevsel olarak çekebilecek ve dağıtacak şekilde yeniden yapılandırıldıkları ölçüde zaten araçsaldırlar.

Osmanlı İmparatorluğu’na baktığımızda tam da Brenner ve Gerstenberger’in vurguladığı mefhumun bir karşılığının olduğunu görüyoruz: bürokrasi içinde bir pozisyon kaparak onun çektiği artıktan pay almanın, “devlete kapılanma”nın devrimci süreçte son derece önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Bunun farkında olan İmparatorluk aydınları da, bir kolektif eylem olarak “ihtilal”i *devlet kapısını* güçlendirmede bir araç olarak görüyorlardı. Dönemin farkındalığını, bugün de başka bir şekilde de vurgulamak mümkündür: “Fransız devriminin Türkçe’deki anlamı ile ‘devleti kurtarmayı’ hedeflediği söylenebilir”¹⁰⁵

Yukarda taraf değiştirmelerin İmparatorlukta sık sık görüldüğüne değinildi. Bu taraf değiştirmelerin çoğunun arkasında devlet içinde yerleşilen pozisyonların veyahut pozisyonlardan gelebilecek artı değerlerin etkili oldu-

101 Marx’tan aktaran, Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 83.

102 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 11.

103 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 59.

104 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 671.

105 Çağlar Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 21.

ğu görülüyor. Bununla ilgili şöyle bir yorum yapılabilir: Daha eğitimli ve profesyonel kadroların bürokratik pozisyonlarda daha çok yer alması suretiye devleti kurtarma bilincinin oluşumunda motor işlevi görmeye başlayan devlet aygıtının rasyonelleşmesi, İkinci Abdülhamid tarafından kesintiye uğratıldı. Gerçekte bizzat devletin kendisini ayakta tutma baskısı nedeniyle profesyonel kadrolara daha çok ihtiyaç duyuluyordu ve bu ihtiyacın karşılanması için gerekli personeli yetiştirecek okullar mutlaki rejim tarafından açılıyordu. Ama bu okullarda yetişen personel tatmin edilemiyordu: Abdülhamid devlet aygıtının kontrolünü kendi Yıldız bürokrasisine emanet etmişti ve yerel güçlere şahsi ayrıcalıklar vererek iktidarda kalmaya çalışıyordu.¹⁰⁶ Fransa'da Ancien Régime'in bir süre başarabildiğinin aksine, uluslararası rekabetteki daha güç durumu nedeniyle, Osmanlı devlet aygıtı zaten hali hazırda birikime yardım edemiyordu.¹⁰⁷ Abdülhamid restorasyonundan beri devlette hatırı sayılır pozisyonlara gelmenin yolu neredeyse sadece elde edilebilen şahsi ayrıcalıklardan veya sultan ile kişisel bağlar kurmaktan geçiyordu. Böyle bir tabloda imparatorluğu ayakta tutmaya daha fazla katkı yaptıklarını veya yapabileceklerini düşünen kadrolar, devletin çektiği sınırlı artı değerden haklarını alamadıklarını düşünüyorlardı. Özetle Abdülhamid döneminde devleti ayakta tutmanın getirdiği baskı ile yönetimi tekelinde tutma isteği arasındaki gerilim bürokrasiye yansımıştı: profesyoneller devleti ayakta tutmada daha işlevseldi, ama öte yandan Abdülhamid yönetimi boyunca iktidar yeniden şahsileştiriliyordu.¹⁰⁸ Devletin çektiği artı değerden aldıkları pay iktidara şahsi bağlarla bağlı olanlardan çok daha azdı.

Georgeon'a göre de Jön Türk muhalefetinin önemli bir nedeni, çok sayıda profesyonel yöneticinin kendilerini gösterebilme şansı bulamamalarıydı.¹⁰⁹ Böyle bir sistem doğal olarak artı değer çekmek isteyen birçok grup gibi profesyonel askeri-sivil bürokratların da çoğunu dışarıda bıraktı ve onları çeşitli örgütler oluşturup mevcut rejime meydan okumaya adeta zorladı. Meydan okuyan bu çeşitli örgütler "Jön Türk" olmada ortaklaşıyorlardı. Jön Türkler durumu lehlerine çevirmek için birçok yöntem denediler: Bazları, zaman içerisinde kendilerinin de gelecekte entegre edilebilecekleri bir devletin belli reformlar yoluyla ortaya çıkabileceği ümidiyle rejimle uzlaşmaya çalıştılar ve İstanbul'a

106 Aykut Kansu, *Politics in Post-revolutionary Turkey, 1908-1913*, s. 3, 9.

107 Valilik gibi daha büyük pozisyonların dahi yeterince getirisinin olmaması (Georgeon çeşitli yolsuzluklara ve rejimin bu yolsuzluklarla özdeşleşmesine sebep olmuştu. Bkz. François Georgeon, *a.g.e.*, s. 208.

108 François Georgeon, *a.g.e.*, s. 306.

109 François Georgeon, *a.g.e.*, s. 390.

farklı dönemlerde geri döndüler.¹¹⁰ Sürgünde kalmayı tercih eden Jön Türk grupları çoğunlukla rejimi doğrudan değiştirme mücadelesini tercih ettiler. Bizzat kendi devletinin ayakta kalabilmesi için gerekli olmaları nedeniyle Abdülhamid tarafından devlet bürokrasisinin içinde tutulan, fakat daha nitelikli olmalarına rağmen, Abdülhamid’e şahsi bağlılık gösteren bürokratlar karşısında ikincil konumda kalmaları nedeniyle maddi ve manevi kayıplara uğrayan “gayri şahsi” (impersonal) bürokrasinin mensupları Jön Türk grupları ile devrimci ittifaklar kurmaya meyillilerdi. Artı değer çekme konusunda çoğunluğu Osmanlı Devleti’ne olan güvenini tamamen kaybeden azınlık egemen sınıfları ise Jön Türkler’e katılarak devleti güçlendirme ile diğer opsiyonlar arasında kaldılar. Bu sınıflar kendilerine daha efektif bir devlet aygıtı bulmak amacıyla, ya farklı devletlerin vatandaşlığına geçtiler ya da Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrı bir ulus devlet kurma yoluyla yeni bir aygıt oluşturmaya çalıştılar.

Temmuz 1908’deki devrimci durumu ortaya çıkaracak meydan okuyucuları (challenger) harekete geçiren haberin Reval’den gelmesi şaşırtıcı olmasa gerek: el koymak, faydalanmak veya yeniden biçimlendirmek istedikleri devletin, çok önemli bir bölgedeki varlığının tehdit altında olduğunu anlayan farklı meydan okuyan gruplar, hazırlıkları tamamlanmamışken harekete geçmek ve bir devrimci durum oluşturmak zorunda kaldılar. Alelacele oluşturulan ve ortaklarının tam olarak kimler olduğu bugün dahi tartışma konusu olan bir devrimci koalisyon Temmuz sonunda Abdülhamid’in şahsileşmiş rejimini yıktı. Ortaya çıkan devrimci sonucun ardından iktidarı ele alan koalisyonun içerisinde zaman içerisinde aynı sorunlardan muzdarib olan ve rejime yabancılaşan yüksek devlet görevlileri, Ahmad’ın deyişiyle Tanzimat bürokrasisi de vardı.¹¹¹ Bu koalisyon devlet aygıtının yeniden yapılandırılmasına başladı. Tıpkı kendisinden önceki araçların yok olması sürecini başlatan Fransız Devrimi’ndeki gibi, devlet aygıtını elinde tutanların değişmesiyle birlikte, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime dönüşüm başladı.¹¹² İmparatorluk bürokrasisi devrimci süreç boyunca yeniden yapılandırıldı. Temmuz 1908’in hemen ardından artıdeğer çekmede en ciddi rakipler olagelen eski rejime bağlı paşaların bazıları tutuklandılar ve ya bazı geri ödemeler karşılığında serbest bırakılıp etkisizleştirildiler.¹¹³ Ma-

110 Jön Türkler’in bazılarının devlet bürokrasisinin içine dahil edilmek suretiyle nötralize olmaları da bu yazıda iddia edilen artı değer devrim ilişkisi açısından ayrıca manidar örneklerdir. Devlet içinde tatmin edici bir pozisyon elde edebildikleri sürece Jön Türkler muhalif konumlarını terk edebiliyorlardı.

111 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, s. 36-39, 50-51.

112 Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 164.

113 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 179-190.

ysis 1910'a gelindiğinde bürokrasinin yüzde sekseninde reformlar gerçekleştirilmişti.¹¹⁴

Yeniden yapılandırma, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ileri ve farklı bir boyut kazandı. Savaş süresince hem askeri hem de sivil devlet aygıtları hacimce hızla genişlediler. Ama yine de kapılanacak yeni kapıların yaratılması Osmanlı İmparatorluğu'nda çok zordu: yaptığı reformlara rağmen, Abdülhamid'in şahsileştirdiği devlet aygıtının bıraktığı temel o kadar dar-
dı ki, üzerine inşa edilen yeni devlette eski meydan okuyanlara bir türlü yer açılmıyordu. Dünya savaşı boyunca hali hazırdaki "kapıların" sahipleri dahi ciddi gelir kayıplarına uğramışlardı.¹¹⁵ Özetle, devlet mekanizması içinde, herkese yetecek kadar yer yoktu ve mevcut yerler dahi pek "konforlu" değildi. Böylece imparatorluk, 1908'deki devrimci sonuçtan önce alternatif bir devlet aygıtı peşinde koşan birçok grubu sonradan da kazanamamış oldu: Daşnaklar veya İkinci İttihat ve Terakki'nin dışladığı eski Jön Türkler gibi yeni devlette yer almaya ve yeniden inşaaya katılmaya çalışan gruplar da bu yeni devletten kabul görmediler veya kendilerine yer bulamadılar. Böylece birçok dışarda kalan grup, iktidarı fiilen elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti ile çok şiddetli bir çatışmaya girdi. Tüm dünyada egemen sınıflar arası rekabetin bir dünya savaşına dönüşecek kadar keskinleştiği bir dönemde, devletin araçsallığına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyuluyordu. Halihazırda çok güçlü rakiplerin yıllardır kendi devlet aygıtlarına erişegeldikleri bir konjonktürde, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde oluşmakta olan burjuvazi için devlete erişim, bir yaşam mücadelesi halini almıştı. Kapılar sınırlı olduğu sürece –yani 1908-1922 arasındaki devrimci süreç boyunca– dışarıda kalanlar, tıpkı Abdülhamid döneminde olduğu gibi, içeridekileri atma ortak amacının etrafında ittifaklar oluşturdular.

İttihatçıların yeni devleti sınırlı sayıda el koyucunun hizmetine sunabilmesi bir çok grubun Cemiyetin aleyhine dönmesi demekti. Fakat az sayıda da olsalar, yardım edilen gruplar, kendileri de rekabetin koşullarının çok ağırlaştığının farkında olduklarından, kendilerini İttihatçı hareketle özdeşleştirdiler ve İttihatçılara çok ciddi bir destek verdiler. Bu farkındalık ve desteğin gücü, muhalefete verilen tepkinin de çok şiddetli olmasını da, savaş sonunda geride kalan İttihatçı grupların Anadolu'da bir ikili iktidar durumunu oluşturabilme becerilerini de açıklayabilmektedir. İttihatçılar tarafından dışlanan gruplardan ancak bazıları iktidarda çok kısa süre kalabil-

114 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki: 1908-1914*, s. 42.

115 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 159-160.

dikleri için benzer topluluklarla benzer türden bir ilişkiyi kuramadılar. Dolayısıyla bu gruplar iktidara döndükleri savaş sonrası Türkiye’inde kitlesel destek bulamadılar. 1922’de sözden ibaret iktidarlarını da kaybettiklerinde, 1908 yılının tüm eski meydan okuyanları ya –Ermeni örgütleri veya İttihatçı olmayan diğer Jön Türk grupları gibi– var olma savaşını yitirerek yok olmuşlardı ya da alternatif bir devlet aygıtına kapılanmışlardı. 1922 Türkiye’inde, devlet Abdülhamid iktidarındaki dönemine göre birikime yardımcı olacak araçlara daha fazla sahipti. Artık kapılanmak isteyen herkese yetecek kadar kapı vardı. Ama görünen o ki bu “başarının” kaynağı, kapılmanın yeterince artırılmasından daha çok kapıda bekleyenlerin çoğunun ortadan kaldırılmasıdır.

Kısaca, devrimci süreçlerdeki mücadeleler ve yeni devletin yapılandırılması el ele gitmekten de öte, birbirlerini belirlemektedirler. Devleti kurtarma/yok etme gibi motivasyonlara veyahut ekonomiye devletin müdahalesine bakarak bir sürecin devrimci olduğunu tespit etmeye çalışmanın günümüzde bir gereği kalmamıştır.

Devletin diğer asistleri

“...Babam olmasaydı şu işi nasıl kurardınız, merak ediyorum doğrusu.”

“Babanın ne katkısı olabilir ki?”

“Babam ve babam gibiler olmasaydı ne Meşrutiyet olurdu, ne Cumhuriyet!”¹¹⁶

Devletin artı değer transferinde, veyahut entegre etme kapasitesini artırma da kullandığı bir yol kendi içinde pozisyon yaratmaksızın, diğeri ve kapitalizmin gelişmesi için daha önemli olanı da sermaye birikiminin önünü açacak tedbirleri bizzat alması ve düzenlemesidir.

Güncel çalışmalarda kapitalizmin önünün açılmasında atılan ilk adımın kapitalist birikim önündeki eski engellerin kaldırılması olduğu belirtilmektedir. Bu engeller İngiltere dışında her ülkede devlet mekanizması tarafından kaldırılır.¹¹⁷ Jön Türk devrimi için de aynı durum geçerlidir diyebiliriz. Cemiyet tarafından tamamen ele geçirilmeden önce de hükümetlerin birikimin önündeki engelleri kaldırma amacını güttüğü görülüyor. Örneğin bu engellerden biri olan loncalar 1910 yılında kaldırıldı.¹¹⁸ Gerek darbenin gerekse savaşların verdiği otonomi ile İttihatçı iktidar belli “acil” adımları daha kolaylıkla attı. Zaten savaş, dışardan gelen iktisadi baskılardan kurtul-

116 Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 166.

117 Colin Mooers, a.g.e.

118 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Millî İktisat” (1908-1918)*, s. 280.

mak ve birikim için bir fırsattı.¹¹⁹ İttihat ve Terakki'nin 1916 kongresinde de imparatorluğun savaşa katılım nedeni "vesayet-i düveliyeden kurtuluş" olarak açıklanacaktı.¹²⁰ Savaşa girilmesinin ardından Mahmud Şevket Paşa döneminde denenilen ama yapılamayan reformlar gerçekleştirildi: gümrük tarifeleri yükseltildi, yabancı postaneler kapatıldı, Lübnan'ın ayrıcalıkları törpüldü, kapitülasyonlar kaldırıldı¹²¹ ve yabancı şirketler vergilendirildi.¹²²

Standardizasyonlar da birikimin önünü açma yönünde atılan diğer adımlardır. Eley ve Blackburn'ün Bismarck döneminde yaşananın bir burjuva devrimi olarak değerlendirmelerinde altını çizdikleri standartlaşmalar¹²³ Türkiye'de de savaş döneminde uygulandı. Ticarete Türkçe standart dil olarak benimsendi, gümrük vergileri belirlendi. Asıl faaliyet merkezleri İmparatorlukta olan yabancı şirketler Osmalılaştırıldı.¹²⁴ 1916'da para birimi Tevhid-i Meskulat Kanun-ı Muvakkati ile standartlaştırıldı.¹²⁵ 1925'te ayrıcalıkları bitecek olan Osmanlı Bankası'nın yerini alması ve milli bir bankaya dönüştürülmesi amacıyla Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası 1917'de kuruldu.¹²⁶

Devrim boyunca kırdaki kapitalistleşme hız kazanmıştı. Savaş süresince ithalatın azalması ve devletin belli ürünlere olan talebinin çok artması, Anadolu'da köylünün pazara çekilmesini sağladı ve tarihte ilk defa kendi kendine yeterli çok sayıda köylü Pazar ilişkilerine girdi.¹²⁷ Bu tam da Mooers'in kapitalizmin yerleşmesi için gerekli gördüğü temel adımdır: Marx'tan eski üretim biçiminin çözülmesinin kapitalizme geçişin ilk adımı olduğu fikrini alan Mooers'e göre köylünün kendini üretebilmek amacıyla pazar ilişkilerine girmek zorunda kalması ve kırdaki kapitalist ilişkilerin kurulması İngiltere'de bir kırılma anıydı.¹²⁸ Türkiye'de de, teşvikler, özel mülkiyetin korunması ve yüksek fiyatlar süreci hızlandırdı. Savaş bittiğinde ta-

119 Ferdan Ergüt, *a.g.e.*, s. 158.

120 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 2.

121 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 597-598.

122 Zafer Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 2; Vedat Eldem, *a.g.e.*, s. 28.

123 David Blackburn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 190-194.

124 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 2.

125 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 22.

126 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 70-71.

127 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 156, 164.

128 Colin Mooers, *a.g.e.*, s. 29-30, 47-48.

rımsal üretimin azalmasına rağmen üretim oranları pazara açılan topraklarda artmıştı ve ekonomik olarak ülke toprakları daha bütünleşikti.¹²⁹

Türkiye’de devlet müdahaleciliğinin sıklığı, idealleştirilen kapitalist ilişkilere “aykırı” görülmüştür. Fakat kapitalist bir zümrenin yaratılması amacı, müdahale kadar kasıtlı pasif kalmaları da içeriyordu. Pazardaki talep artışı tüccarları da olumlu yönde etkiledi.¹³⁰ Daha gelişmiş ülkelerle rekabet etmeye zorlanan tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de devlet, insiyatif olarak sınıf yaratmaya çalışmıştır. Bununla birlikte devlet müdahalesi, aktiflik kadar pasif kalmayı da içerir. Müslüman, Türk, hatta İttihatçı bir zümre, gerektiğinde Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi müdahalelerle, gerekse savaş piyasasına müdahale gerektiren yerlerde pasif kalıp çeşitli haksızlıklara göz yumup pasif kalınarak kollarını açmıştır.¹³¹ Bu “serbest piyasa” koşullarının ortaya çıkarıldığı eşitsizliklere karşı mülksüzleşme ve ilk birikim el ele gitmiştir.¹³²

Devrimci süreç içerisinde düşünce bazında da kapitalizm içselleştirildi. 1908’den sonra kâr ve faiz dahi şeriata göre yeniden yorumlandı. İslami dergilerde hadislere referansla kapitalist birikim savunulmaya başlandı.¹³³ Fizyokratları hatırlatan tarıma dayalı üretim fikri yerine sanayileşmeye öncelik verme fikri popülerlik kazandı.¹³⁴

Gerstenberger’in de işaret ettiği üzere burjuva devrimci sürecinin öncesi ile sonrası arasındaki en önemli farklardan biri, gayri şahsileşmedir.¹³⁵ Doğuştan gelen şahsi ayrıcalıklar devlet katında ne kadar törpülenirse, entegre etme kapasitesi de o kadar artar. 1908 öncesi ile 1922 sonrası kıyaslandığında, bu bakımdan çok büyük bir fark vardır. Abdülhamid’in şahsi rejiminde görülen zadeganlık¹³⁶ veya paşazadelik¹³⁷ gibi ayrıcalıkları, devrimci süreç bittiğinde görmek mümkün değildir.

Kısaca, Temmuz 1908’le başlayan devrimci süreç boyunca, özellikle savaş yıllarında kapitalist gelişme için hayati önem taşıyan çeşitli adımlar atıldı. Birikimin önündeki engeller kaldırıldı, geniş bir kırsal nüfus pazarla bütünleşti ve iktisadi düşünce değişime uğradı. Cavid Bey’in deyişiyle dışarıya

129 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, s. 324, 344, 347.

130 Zafer Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 3.

131 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, s. 349.

132 Zafer Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat Terakki ve Devletçilik*, s. 159-160.

133 Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*, s. 38, 52-53.

134 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 168, 210, 312.

135 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*

136 François Georgeon, *a.g.e.*, s. 296.

137 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 69.

iş seyahati yapılamayan, şirket kurulamayan ülke paranın döndürülebildiği bir ülkeye dönüşmüştü.¹³⁸ Artık kendi gelirini artırmaya öncelik veren mâli devletin yerini bir ekonomi devleti almıştı.¹³⁹ Yeni devlette son derece burjuvaca bir şekilde, ekonomi ve politika ayrı kategoriler olarak değerlendiriyordu – bu Gerstenberger'in burjuva devrimleri sorasında taya çıktığını belirttiği bir gelişmedir.¹⁴⁰ Devrimci sürecin sonlarına doğru, “yabancı sermaye” ve “devlet”ten ayrı olarak üçüncü bir zümreye, “teşebbüs-i şahsi”ye gönderme yapılmaya başlanmıştı.¹⁴¹

Bilinçli popüler destek

Jön Türk Devrimi üzerine çalışan tarihçiler açısından bir tarihsel olayın devrim olup olmadığını belirleyen önemli bir faktör kitlelerin bilinçli katılımıdır. Farklı görüşlere sahip olsalar da, idealize edilmiş bir devrim fikrine sahip olduklarından dolayı, döneme çalışan tüm tarihçiler için kitlelerin aktif ve bilinçli katılımı bir kolektif eylemin devrim olarak adlandırılmasının adeta bir ön şartıdır. Özellikle Temmuz 1908 momentinin hemen öncesinde ve sonrasında yaşananlar arasında aynı ön kabule sahip olan ama devrimin varlığı konusunda ayrışan bu görüşleri hem destekleyen hem de çürüten çok çeşitli örnekler bulunmaktadır.

Temmuz 1908'de devrimci bir sonucun gerçekleşmediğini savunan tarihçiler, kitlelerin bilinç sahibi olmadığını altını çizmekte ve buna göre örnekler vermektedirler. Örneğin Temmuz 1908'i bir restorasyon olarak değerlendiren Hanioglu için,¹⁴² meşrutiyetin ilanından önceki Anadolu isyanlarında öne sürülen talepler politik değildir, çünkü bu taleplerin Temmuz 1908'den sonra gerçekleşecek “anayasa” ve “parlamento” gibi içerikleri yoktu.¹⁴³ Jön Türk fikirleri elitlerden daha aşağıya nüfuz etmemişti.¹⁴⁴ Devrimci olmayan Jön Türkler de kitlelerin Abdülhamid'e olan sadakatini bildiklerinden dolayı –Arnavutluk örneğinde olduğu gibi– onun etrafındakileri suçlamak suretiyle kitleleri harekete geçirebilmişlerdi.¹⁴⁵ Gerek Anadolu'daki ilk isyan dalgasındaki taleplerin karşılanışının ardından, gerekse hürriyetin ilanından son-

138 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 41-42.

139 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 19.

140 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 610.

141 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s. 206.

142 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 150.

143 M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, s. 121.

144 M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s. 6.

145 M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s. 255.

ra kitlelerin “yaşasın hürriyet” kadar “padişahım çok yaşa” demeleri devrimin sınırlılığının bir göstergesidir.¹⁴⁶ Taban ile bu kopukluk, halka inanan Jön Türklerin zamanla kitlelere olan güveninin yok olmasına yol açacaktır.¹⁴⁷ Temmuz 1908’in bir devrim olduğunu savunan görüşe göre ise aksine tabanda devrimci bir bilinç mevcuttu. Halk olanlardan ve onların manasından haberdardı.¹⁴⁸ Devrimin ardından “Padişahım çok yaşa” sloganına az rastlanmıştı, bu da bir bilincin mevcudiyetini gösteriyordu.¹⁴⁹

Özetle, kitlelerin mobilizasyonu ve mobilize olurken de devrimci bir bilince sahip olmaları, bir olayın devrimciliğini tanımlamada iki taraf için de olmazsa olmaz bir kıstastır. Kitlelerin belli davranışları ve kullandıkları sloganlar da devrimci bilince sahip olma(ma)nın göstergesidir.

Türkiye özelinde böyle bir kıstasın varlığı ne kadar gereklidir? Bu konuda George Rudé’un yaptığı bir ayırım, Türkiye’deki tarih yazımının tavrını değerlendirmede bize yardımcı olabilir. Rudé popüler ideolojinin iki kaynağına vurgu yapar. Birincisi gelenekseldir, deneyim ve hafızayla oluşan “doğuştan” bir kaynaktır. İkincisi ise dışardan alınan türetilmiş fikirlerdir. Rudé’a göre iki kaynak da bir popüler ideolojide iç içe geçer.¹⁵⁰ Bir başka deyişle sıradan insanın diskurunda yılların deneyimi sonucu oluşan bir dil ile dışarıdan öğrendiği politik terimler iç içe geçer ve tutarlı görünmeyen bir söylem ortaya çıkar.

Belli başlı devrimlerde popüler sınıfların nasıl bir diskurla hareket ettiğine kabaca bakarak Rude’un belirttiği bu iki ideolojinin birlikteliğini örnekleyebiliriz.

Fransız Devrimi üzerine yapılan klasik çalışmalar devrim boyunca kitlelerin eylemlerinin Türkiye’deki tarafların sandığı kadar “politik” olmadığını göstermektedir. Örneğin Rudé bu kitleler arasında “Yaşasın Kral” ve “Yaşasın Üçüncü Zümre” sloganlarının yan yana duyulduğunu belirtir.¹⁵¹ Köylülüğün devrimin gerçekleştirilmesindeki rolünü ortaya çıkararak feodalizmi kaldıran başlıca öznenin Ulusal Meclis olduğu inancını değiştiren George Lefebvre’in verdiği örnek daha da kritiktir. Buna göre Kralın şatoları yakma emri verdiği ve bu emrin kralın etrafındakiler tarafından saklandığı de-

146 M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s. 121; Cenk Reyhan, *a.g.m.*, s. 129.

147 Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 302-303.

148 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 153.

149 Aykut Kansu, *a.g.e.*, s. 133.

150 George Rudé, *İdeoloji ve Popüler Protesto*, (Çev.: Billur C. Yılmazyığıt), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 34-35.

151 George Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford University Press, New York, 1967, s. 196; George Rudé, *İdeoloji ve Popüler Protesto*, s. 145.

dikodusunun yayılması sonucunda¹⁵² kırdaki feodalizmin yok edilmesi “Kral adına” yapılmıştır.¹⁵³ Kısacası, aşağıdan tarih yaklaşımının öncülerinin gösterdiği üzere, kitlelerin monarşi kültürüne olan bağlılıkları “klasik” burjuva devriminin ruhuna ters değildir; aksine bunlar bir arada olabilen olgulardır.

Orlando Figes’in gösterdiği üzere, Rusya’daki devrimci süreçlerde de benzer durumlara rastlanmaktadır. Çarlığın ortadan kaldırılması kırdaki hoş karşılanmıştır,¹⁵⁴ fakat buna rağmen cumhuriyet kavramından anlaşılanlar net değildir. Gerçekte cumhuriyet ve monarşi kavramları kolaylıkla iç içe geçebilmektedir. Cumhuriyetin başında iyi bir Çar olması gerektiğini savunan veya “İngiltere gibi” bir cumhuriyet isteyip başkanlığa “Çar’ı” seçmek isteyen askerlerle Menşevik bir propogandisti Çar olarak seçmek isteyebilen köylüler bu kafa karışıklığına örnektir.¹⁵⁵ Şubat Devrimi dini terimlerle de yorumlanabilmiş, devrimci güçler İsa’yı andıran kurtarıcılar olarak karşılanabilmişti.¹⁵⁶ Gerçekleştirilmesinden önce belli bir devrimci bilincin varlığı şart görülen bir sosyalist devrim olarak Ekim Devrimi’nde dahi benzer iç içelikler görülebilmektedir. Örneğin Rus köylüsü Lenin’in uğradığı suikastten kurtulması sonucunda onun kutsandığını düşünebilmekte¹⁵⁷ veya kendi çıkarlarına aykırı davrandığını düşündükleri herkesi burjuva olarak nitelenebilmektedirler.¹⁵⁸

Fransa ve Rusya örneklerinin de gösterdiği üzere kitlelerin fikirleri ve motivasyonu Türkiye’deki birçok tarihçinin düşündüğü kadar net ve tutarlı değildir. Kitlelerin diskuru ne burjuva ne de sosyalist devrimlerin devrimci niteliğini zayıflatmamaktadır. Jön Türk Devrimi tarih yazımı ise popüler ideolojinin sadece dışardan alınan ikinci kaynağını –“politik” olması nedeniyle– dikkate almaktadır. Rudé’un değindiği geleneksel kaynağın Türkiye’deki devrimci süreç boyunca diğeri ile iç içe olma ihtimali ise yadsınmaktadır. Tıpkı Rusya’da veya Fransa’da olduğu gibi, Türkiye’de de tabanda hürriyet ve padişahlık kavramları pekâlâ iç içe geçebilir ve bu bir aradalığın varlığı veya yokluğu, bir devrimin mevcudiyeti konusunda bize bir fikir vermez.

152 Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*, (Çev. J. White), NLB, London, 1973, s. 95

153 Georges Lefebvre, a.g.e., s. 97.

154 Orlando Figes, “The Russian Revolution of 1917 and its Language in the Village”, Miller, A. M. (der.), *The Russian Revolution: The Essential Readings* içinde, Blackwell Publishers, Malden MA, 2001, s. 85-86.

155 Orlando Figes, a.g.m., s. 87-88.

156 Orlando Figes, a.g.m., s. 95.

157 Orlando Figes, a.g.m., s. 101.

158 Orlando Figes, a.g.m., s. 98-99.

Liberal demokrasi

Niteliği hakkında farklı argümanlara sahip olmalarına rağmen, Jön Türk Devrimi üzerine çalışan tarihçilerin ortaklaştıkları bir diğer nokta da burjuva devrimleri liberal demokrasi ilişkisi ile ilgilidir. Devrimin ister varlığı ister yokluğu savunulsun, demokrasi, burjuva devrimlerinin doğal bir sonucu olarak kabul edilir. Dolayısıyla devrimin yokluğunu savunan tarihçiler demokrasinin yokluğuna, devrimin varlığını savunan tarihçiler ise demokratikleşmeye vurgu yapageldiler.

Süreklilik ve tamamlanmamış devrim fikrini savunan tarihçiler için Jön Türk Devrimi’nin bir burjuva devrimi olmamasının göstergeleri arasında 1908 sonrası Türkiye’sinin anti demokratik rejimi de vardır. İttihat ve Terakki’nin oluşturduğu tek parti rejimi nedeniyle, Jön Türk Devrimi, “benzeri görülmemiş” bir devrime dönüşmüştür.¹⁵⁹ Devrimin burjuva olmayan karakteri de yine bu nedenle siyasi muhafazakârlıkla açıklanabilmektedir.¹⁶⁰ Devrimin burjuva demokratik özelliğini yitirmek suretiyle yarım kalması, bir “1848” etkisiyle de açıklanabilmektedir.¹⁶¹ Diğer taraftan, 1908 ile başlayan sürecin bir devrim olduğu fikrini savunanların da İkinci Meşrutiyet döneminin demokratik yönünü vurguladıklarını görüyoruz. Bu vurgu ise, 1908 ile 1913 arasında rejimin, Abdülhamid dönemi ya da Kemalist döneme göre kıyaslanmasıyla yapılmaktadır.¹⁶² Buna rağmen Bâb-ı Âli baskını vasıtasıyla liberal rejimin rayına oturtulması¹⁶³ gibi argümanlar, dönemin demokratik karakteri ile ilgilenen zihinleri zorlayabilmektedir.

Burjuva devrimleri ile liberal demokrasi arasındaki ilişki hakkındaki fikirlerin evrimine baktığımızda, Türkiye’deki kabulün aksine doğru bir değişime tanıklık ediyoruz. İlk seferde klasik Marksist yazımın etkileri burada da hissedilir. Örneğin, rejimlerin demokratik karakterini şehirli orta sınıflardan ziyade kırsaldaki sınıfların belirlediği argümanına rağmen Barrington Moore Jr. için burjuvazinin toprak sahipleri ile olan mücadelesini kazandığı yerlerde demokratik rejimler görülmekteydi ve bu nedenle “burjuva yoksa demokrasi olmaz”dı.¹⁶⁴

Türkiye’de de hala benimsenmekte olan bu fikir, gerek burjuva devrimleri ile ilgilenen gerekse demokratikleşme süreçlerine odaklanan tarihçiler ta-

159 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 150.

160 Feroz Ahmad, *From Empire to Republic*, s. 23-25.

161 Sungur Savran, a.g.m., s. 184.

162 Aykut Kansu, *Politics in Post-revolutionary Turkey, 1908-1913*, s. 202.

163 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, s. 368.

164 Barrington Moore Jr., a.g.e., s. 487.

rafından eleştirilmiş ve yeniden yorumlanmıştır. Örneğin demokrasinin Batı Avrupa ve Amerika kıtasındaki tarihine odaklanan Rueschemeyer, Stephens ve Stephens için sınıfların demokrasi ile olan ilişkisi Moore'un düşündüğünden daha farklıdır: onlara göre "burjuvazinin ve işçi sınıfının karşılıklı pozisyonu göstermektedir ki kapitalizmin demokrasiye dönük baskıları kapitalistler sayesinde değil, kapitalistlere rağmen ortaya çıkmaktadır".¹⁶⁵

Burjuva devrimlerine odaklanan tarihçilerden Gerstenberger'e göre de bir burjuva devletinin oluşumu çok farklı biçimler alabilir.¹⁶⁶ Demokrasi ise bu devletlerde ancak bir prensip olarak benimsenebilir, çünkü aslında kapitalizmin kendisi bu prensiplerin gerçekleştirilmesine engeldir.¹⁶⁷ Genel olarak liberalizmi burjuvazinin sınıf bilinci ile bir tutacak kadar ileri gidenleri eleştiren Eley ve Blackbourn ise parlamenter demokrasi ile burjuvazi arasındaki ilişkiyi sorgular.¹⁶⁸ İdealize edilemeyen "batı yolu" fikrinin aksine, demokrasi, burjuva devrimlerinden çok uzun bir süre sonra oluşmuştur.¹⁶⁹ Özetle:

"Bir kere (toplumdaki hâkim sınıf olarak) burjuvazinin idaresinin dolaylı olarak icra edildiğinin farkına varırsak, teoride en otoriterinden (geç dönem mutlakiyet biçimleri, faşizm ve diktatörlüklerin diğer biçimleri) en demokratiğine (demokratik cumhuriyet, refah devletinin çeşitli biçimleri, sosyal demokrat korporatizminin farklı çeşitleri) birçok devlet biçiminin toplumun ve dönemin belirlediği ölçüde bu icra görevini yerine getirebileceğini kabul etmemiz gerekir. Bunu kabul ettikten sonra, otoriter ve demokratik olan iki uç arasındaki kombinasyonların ihtimal dâhilinde olabileceğini de kabul edebiliriz."¹⁷⁰

Gerçekte, Türkiye'de de devlet aygıtı daha devrim esnasında –1908 ile 1922 arasında gerçekleşen devrimci süreçte– dahi burjuva devletinin girdiği farklı şekilleri sırayla aldı. 1908 sonunda parlamenter rejime geçildi ve 1909'daki Anayasa değişiklikleriyle de rejim demokratikleştirildi. Fakat siyasi çatışmaların aldığı biçimler nedeniyle, 1913 yılına kadar iki askeri müdahale gerçekleşti ve 1913 yılında fiilen bir tek parti rejimi kuruldu. Bu rejimin savaş sonu çöküşünün ardından, gerek İstanbul'da gerek de Ankara'da tekrar örgütlendikten sonra parlamento tekrar birçok sesin duyulabildiği bir yer haline geldi. Fakat zamanla Mustafa Kemal Paşa ekibinin iktidarı konso-

165 Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens, John D. Stephens, *Capitalist Development and Democracy*, Policy Press, Cambridge, UK, 1992, s. 271.

166 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 663.

167 Heide Gerstenberger, *a.g.e.*, s. 686.

168 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 16, 75, 81.

169 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 79-80.

170 David Blackbourn & Geoff Eley, *a.g.e.*, s. 139-140.

lide etmesiyle birlikte, devrimci durumun bitişinden bir yıl sonra, parlamentodaki çok seslilik, 1923 seçimleriyle tekrar yok oldu.

Görülüyor ki Jön Türk Devrimi kısa bir dönem yerine uzun bir devrimci süreç olarak değerlendirilirse başlı başına demokratik veya otoriter bir hareket olarak nitelendirilemez. Fakat bu nitelenememe hâli dahi onun burjuva devrimi olarak tanımlanmasının önünde bir engel değildir. Tek parti rejiminin varlığı Hanioglu’nun¹⁷¹ iddia ettiği gibi Jön Türk Devrimi’ni benzersiz yapmaz. Aksine, idealize edilen devrimci süreçlerin de sırasında ve sonrasında tıpkı Jön Türk Devrimi’ndeki gibi çeşitli rejimler görülmüştür. Güncel çalışmalar, demokrasinin bu tanımlamada bir kıstas olarak kullanılmasının gereksiz olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Hardt ve Negri meşhur İmparatorluklarını Habsburg monarşisinin amblemi olan iki başlı kartal ile tarif ederler. Kartalın iki başı Habsburg monarşisinde barış içerisinde bir arada yaşamının sembolü olarak iyi yana bakarken, onların imparatorluklarının sembolü olan kartalın iki başını temsil eden kurucu iktidar ile çokluk, birbirlerine saldıracak vaziyette yüz yüze bakarlar.¹⁷² Selçuklular’ın ve polis teşkilatının da kullanmaları itibarıyla hiç de yabancı olmadığımız bu sembol, Türkiye tarihi için de bir temsil görevi görebilir, ama bir farkla:

İmparatorluk için iki baş birbirlerini yok etmek üzere karşılıklı bakışırken, Türkiye’deki başlar, beslendikleri ortak gövdeye odaklanmamamız için karşılıklı bakışrlar ve sürekli dikkatleri üzerlerine çekerler. İmparatorluk kartalının başları yok etme amacıyla birbirine dönükken, Türkiye’deki kartalın başları kaçamak bir şekilde dövuşür, birbirini yaralasalarda asla öldürmeye çalışmazlar. Çünkü birinin ölümünün arkasından gövdeye odaklanmamız ihtimali diğerinin de sonunu getirecektir. Akademide kısmen kendiliğinden olarak, “siyasal” alanda da neredeyse tamamen kasıtlı olarak sürekli merkez-çevre, asker-sivil, elitler-millet, devlet-sivil toplum gibi adlandırmalar yoluyla bu çift başa dikkat çekilir.

Modern devlet aygıtının nasıl bir dönüşüm sonucunda ortaya çıktığı meselesi bugüne de ışık tutmaktadır. Türkiye’deki devrim tarihyazımı, burjuva devrimlerini ve üzerinde durulan dönemin figürlerini ve eylemlerini olumlu olumsuz özcü kıstaslar içine hapseder ve böylece ister istemez yukarıda tarif

171 M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, s. 150.

172 Michael Hardt & Antonio Negri, *İmparatorluk*, (Çev.: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 83-84.

etmeye çalıştığımız ikilemleri tekrar tekrar ortaya koyar. Gerçekte ise bu beslenen kıstaslar, aynıdır, aynı gövdeye aittir ve ortaya koydukları sahte ikilemlerle iktidarın çift başlı söylemlerini yeniden üretirler.

Bu yazı da aynı ortak havuzdan beslenen çift başlılığın akademideki bir yansımasının son bulması amacıyla yazıldı. Yazıdaki farklı örneklerin gösterdiği üzere Türkiye'nin geçiş dönemi üzerine yapılan çalışmalar oldukça eskimiş kuramlardan beslenmektedir. Türkiye'de tarih yazımının ilgi göstermediği daha yeni bir literatür bugün bize bir çok kıstasın artık gereksizleştiğini göstermektedir. Devrimci dönüşümler sırasında eski rejimin yöneticileriyle işbirliği yapılabilir, spesifik olarak bir sınıf fail veya devrik olmayabilir, tabandaki desteğin varlığı ve bu desteğin niteliği tartışmalı olabilir, ani bir değişim yerine belli bir süre devam eden bir transformasyon olabilir; bu dönüşümün sonunda da devlet aygıtı genişleyebilir ve demokratikleşme de tartışılır olabilir. Bunların hiçbirinin varlığı ya da yokluğu, hele ki burjuva devrimlerini, devrim olmaktan çıkarmaz. Jön Türk Devrimi tarih yazımının hâlâ kullanmakta olduğu bu kıstasların çoğu bugün budanmıştır ve üzerimizdeki gereksiz bir yük hâline gelmiştir. Bugün bu kıstaslar, tarihçiler için Perseus'un bize bol gelen başlığı hâline gelmişlerdir. Bize büyük gelen bu başlığı gereksiz yere yeterince taktık. Bırakalım sadece yazının girişinde alınan Türkiye'nin devleri kendilerine küçük gelen bu başlığı taksınlar. Çünkü başlık devlerimizi zaten gizleyemiyor ve onlar gizlenmek açısından değil, başkasına ait olanı kullanma açısından Perseus'u taklit edebiliyorlar sadece. O başlık aslında Hades'indir.